८५
काव्य.

२३

सं. काव्य ८५

श्रीः.

—०—

(लोक हितवादी उपग्रंथ)

गीतातत्व.

—०x०—

या ग्रंथांत

श्रीमद्भगवद्गीतेंतील सारभूत

अठरा विषय आहेत.

ते मूळ वचनांनीं

वाचनी समश्लोकी टीकेसहित

दर्शविले आहेत.

आणि यांत

अष्टादश श्लोकी व समश्लोकी

पाठही दाखविले आहेत.

—x— आणि स्वधर्माप्रमाण युक्त

हां श्रीवि
स ल विलें.

भा. ग्रं. सं. ठाणें

विषय	लेखक ह. त्रिं. लिमये	सन
गीता		
संग्रहालय क्रमांक	पुस्तकाचें नांव गीतातत्व	
३८८		

E23

प्रस्तावना.

——oxo——

श्रीमत् भारतांतर्गत 'श्रीमद्भगवद्गीता' हा ग्रंथ अत्युत्तम, आश्चर्यजनक व सर्व मान्य आहे. त्याचे अठरा अध्याय आहेत त्यांचीं नांवें:—

१. अर्जुन विषाद, २. सांख्य, ३. कर्म, ४. ज्ञानयोग, ५. संन्यास, ६. अभ्यास, ७. ज्ञानविज्ञान, ८. अक्षर ब्रह्म, ९. राजविद्याराजगुह्य, १०. विभूति, ११. विश्वरूपदर्शन, १२. भक्ति, १३. क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोग, १४. गुणत्रयविभाग, १५. पुरुषोत्तम, १६. देवासुरसंपत्तिविभाग, १७. श्रद्धात्रयविभाग, आणि १८. मोक्षसंन्यास.

या अठरा अध्यायांत एकंदर ७०० श्लोक आहेत. त्यांची वांटणी येणें करावे केला आहे—

१ श्लोक धृतराष्ट्र याचा; ९ राजादुर्योधन याचे; ३२ संजयाचे; ८४ अर्जुनाचे; आणि ५७४ श्रीकृष्ण भगवान याचे.

या गीतेचा प्रसंग असा वर्णिला आहे कीं, अर्जुन युद्धास उभा राहिला असतां, आपले आप्त, गुरु, स्वकीय इत्यादिकांस मारण्याचा प्रसंग आला असें पाहून त्याचे अंतःकरणांत दया येऊन तो स्तब्ध झाला. तेव्हां श्रीकृष्णांनीं त्यास उपदेश केला आणि स्वधर्माप्रमाणें युद्ध करण्यास ल विलें.

गीतेंत आर्यधर्माचें सार आहे असें पूर्वापर सर्व मानीत आले आहेत. याजकरितां तिला उपनिषद असेंही म्हटलें आहे, तेव्हां अर्थात तो ग्रंथ वेदतुल्य आहे. आणखी तिला ब्रम्हविद्या व अध्यात्म असें ही म्हणतात. व त्यांत अपूर्व भक्ति योगाचें निरूपण आहे म्हणून तीस योगशास्त्र असें ही म्हणतात. कौलयोग, राजयोग व हट्टयोग इत्यादि प्राचीन कालापासून जे प्रसिद्ध आहेत त्यांतील हा योग नव्हे. गीतेंतील भक्तियोग हा नवीनचं आहे.

याच कारणावरून श्रीमच्छंकराचार्य श्रीमद्रामानुजाचार्य, चतुर्धर, मधुसूदन, श्रीधर, प्रभृति महापंडितांनीं गीतेवर मोठमोठालीं भाष्यें व टीका केल्या आ-

उपोद्घातः.

—०x०—

श्रीमद्भारतान्तर्गत श्रीमद्भगवद्गीताऽऽख्यो यो ग्रन्थः स अत्युत्कारकः सर्वमान्यश्चास्ति. तस्याऽध्यायाः अष्टादश सन्ति; तेषां नामानि—

१. अर्जुनविषादः, २. सांख्यः, ३. कर्म, ४. ज्ञानं, ५. संन्यास, ६. अभ्यासः, ७. ज्ञानविज्ञानं, ८. अक्षरब्रम्ह, ९. राजविद्या राजगुह्य, १०. विभूति, ११. विश्वरूपदर्शनं, १२. भक्तिः, १३. क्षेत्रक्षेत्रज्ञ, १४. गुणत्रयविभागः, १५. पुरुषोत्तमः, १६. देवाऽसुरसम्पद्विभाग, १७. श्रद्धात्रयाविभागः, १८. मोक्षसंन्यासश्चेति.

एष्वष्टादशाऽध्यायेषु ७०० सप्तशतश्लोकाःसन्ति. तेषामेतादृशो विभागः १ एकःश्लोको धृतराष्ट्रस्य; ९ नव राज्ञो दुर्योधनस्य; ३२ द्वात्रिंशत् संजयस्य ८४ चतुरशीतिरर्जुनस्य; ५७४ चतुःसप्तत्यधिकपञ्चशतानि भगवतः कृष्णस्य. तथाचोक्तं ग्रन्थान्तरेऽपि—

वेदाऽक्षिबाणकृष्णस्य वेदाऽष्टा अर्जुनस्य च ॥
युग्माऽग्निःसंजयस्यैव पुत्रस्यांक पितुःशशी ॥ १ ॥

अस्या गीताया उत्पत्तिनिमित्तमेवं वर्णितं—अर्जुनो युद्धाय स्थित स्वीयानां [illegible] इतिदृष्ट्वा, तदन्तःक [illegible] नि श्रीकृष्णेनोप

प्रस्तावना.

—oxo—

श्रीमत् भारतांतर्गत 'श्रीमद्भगवद्गीता' हा ग्रंथ अत्युत्तम, आश्चर्यजनक व सर्व मान्य आहे. त्याचे अठरा अध्याय आहेत त्यांचीं नांवें:—

१. अर्जुन विषाद, २. सांख्य, ३. कर्म, ४. ज्ञानयोग, ५. संन्यास, ६. अभ्यास, ७. ज्ञानविज्ञान, ८. अक्षर ब्रह्म, ९. राजविद्याराजगुह्य, १०. विभूति, ११. विश्वरूपदर्शन, १२. भक्ति, १३. क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोग, १४. गुणत्रयविभाग, १५. पुरुषोत्तम, १६. देवासुरसंपत्तिविभाग, १७. श्रद्धात्रयविभाग, आणि १८. मोक्षसंन्यास.

या अठरा अध्यायांत एकंदर ७०० श्लोक आहेत. त्यांची वांटणी येणें केली आहे—

१ श्लोक धृतराष्ट्र याचा; ९ राजादुर्योधन याचे; ३२ संजयाचे; ८४ अर्जुनाचे; आणि ५७४ श्रीकृष्ण भगवान याचे.

या गीतेचा प्रसंग असा वर्णिला आहे कीं, अर्जुन युद्धास उभा राहिला असतां, आपले आप्त, गुरु, स्वकीय इत्यादिकांस मारण्याचा प्रसंग आला असें पाहून त्याचे अंतःकरणांत दया येऊन तो स्तब्ध झाला. तेव्हां श्रीकृष्णांनीं त्यास उपदेश केला आणि स्वधर्माप्रमाणें युद्ध करण्यास लाविलें.

गीतेंत आर्यधर्माचें सार आहे असें पूर्वापर सर्व मानीत आले आहेत. याजकरितां तिला उपनिषद असेंही म्हटलें आहे, तेव्हां अर्थात तो ग्रंथ वेदतुल्य आहे. आणखी तिला ब्रह्मविद्या व अध्यात्म असें ही म्हणतात. व त्यांत अपूर्व भक्ति योगाचें निरूपण आहे म्हणून तीस योगशास्त्र असें ही म्हणतात. कौलयोग, राजयोग व हठयोग इत्यादि प्राचीन कालापासून जे प्रसिद्ध आहेत त्यांतील हा योग नव्हे. गीतेंतील भक्तियोग हा नवीनच आहे.

याच कारणावरून श्रीमच्छंकराचार्य श्रीमद्रामानुजाचार्य, चतुर्धर, मधुसूदन, श्रीधर, प्रभृति महापंडितांनीं गीतेवर मोठमोठालीं भाष्यें व टीका केल्या आ-

राष्ट्रीयभाषायामापि ज्ञानेश्वर-वामनपण्डितादिभिरनेकाष्टीकाः कृताः. परदेशीया म्लेच्छा अपि, इममपूर्वं ग्रन्थंदृष्ट्वा, अतिविस्मिता अभूवन्; अतएव तैःस्वस्वभाषायां तद्ग्रन्थोपरि अनेकाष्टीकाःकृताः.

अयं ग्रन्थ एकस्यैवमतस्य प्रतिपादको नास्त्येवेत्यतः, भिन्नमता ऽनुयायिनामपि शैववैष्णवादीनां स मान्यो ऽभूत्. एतद्ग्रन्थोत्पत्तिसमये सांख्ययोगमतवादिनां परस्परं प्रबलतरा वाद आसन्. तत्खण्डनमस्मिन्ग्रन्थे स्थलेस्थले कृतमास्ति. यथा—

सांख्य योगौ पृथक् बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ॥ ४—२.
यत्सांख्यैःप्राप्यतेस्थानं तद्योगैरपिगम्यते ॥
एकं साख्यं च योगंच यः पश्यति स पश्यति ॥ ५—५ द्वात्रिंशे भगवद्गीतासु

सांख्यंनाम कर्मत्याग प्रतिपादनं, योगोनाम कर्मप्रतिपापनं. एतयोरुभयोर्विरोधपरिहारार्थमेवं युक्तिर्दर्शिता—कर्माणि चित्तशुद्ध्यर्थं विहितानि; तान्यपि ईश्वरा ऽर्पणबुद्ध्या कृतानिचेत् मोक्षसाधकान्येवभवन्ति, नतु प्रतिबन्धकानि. इति युक्त्या सांख्यकर्मयोगयोर्विरोधः परिहृतः.

उपरिष्टादष्टादशाध्यायानां नामानि लिखितानि, तेभ्य एतद्ग्रन्थस्य समग्रतत्वं प्राकृतजनानां विदितं नैव स्यात्. एतदर्थमस्मिन्ग्रन्थे येऽष्टादशविषया दृश्यन्ते ते मुख्यत्वेन लिखित्वा, तत्प्रमाणार्थमध्यायक्रमंसन्त्यज्य, यानि प्रबलतरवचनानि स्थलेस्थले सम्मिलितानि तानि तदधस्ताल्लिखितानि. अनेन, गीतायां धर्मतत्वं किमस्ति तत्सुलभरीत्या ज्ञातं स्यात् अतश्चास्यग्रन्थस्य **'गीतातत्व'** मित्यभिधानं दत्तम्.

गीतापठनसम्प्रदायो विपुलोऽस्ति. परन्तु, तदर्थेषु बहूनां दृष्टिर्न गच्छति. केवलं पाठे एवपुण्यमस्तीति ज्ञात्वा लोका गीतापाठं कुर्वन्ति, तादृशलोकानामपि मनस्यर्थजिज्ञासा भवत्वेतदर्थमयं प्रयत्नःकृतः. गीता ऽऽख्योऽयं महामन्त्र इति मत्वा तस्य तान्त्रिकरीत्या बीजं, शक्तिः, कीलकं, ध्यानं, न्यास इत्यादयः कल्पिताःसन्ति. गीतामाहात्म्यं वाराहपुराणे वाराहधरणीसंवादे एवमुक्तम्—

हेत. पुढें ज्ञानेश्वर, वामन प्रभृति पंडितांनीं ही प्राकृत भाषेंत अनेक टीका केल्या. अन्यदेशांतील लोकांस हा ग्रंथ फार मनोवेधक वाटून इंग्रजी, पारशी वगैरे म्लेंछ म्हणाविलेल्या भाषेंतही परदेशस्थ पंडितांनीं अनेक टीका केल्या आहेत!

हा ग्रंथ केवळ मतदर्शकच नसल्यामुळें शैव, वैष्णव इत्यादि सर्वांस मान्य झाला आहे. हा ग्रंथ झाला तेव्हां सांख्य व योग या मताचे बहुत प्रबल वाद पडले होते, त्याचें खंडण या ग्रंथांत ठिकठिकाणीं केलें आहे. यास प्रमाण——

"सांख्य व योग हे वेगळे आहेत असें अज्ञानलोक म्हणतात. परंतु सांख्यानें जें फळ होतें तेंच योगानें होतें. हीं दोन्ही शास्त्रें एकच आहेत असें ज्ञाते तेच जाणतात."

सांख्य म्हणजे त्याग प्रतिपादन आणि योग म्हणजे कर्म प्रतिपादन. या उभयतांची संगति अशी घातली आहे कीं, कर्मकांड चित्तशुद्ध्यर्थ करावें. तरी कर्में ईश्वरार्पण केलीं असतां तीं ईश्वरनिष्ठाप्राबल्यानें बाधक होत नसून मोक्ष देणारीं होतात.

वर जीं अठरा अध्यायांचीं नांवें लिहिलीं आहेत त्यांजवरून या ग्रंथांतील समग्र तत्व प्राकृत जनांस समजेल असें नाहीं. याजकरितां या ग्रंथांत मुख्य अठरा विषय सांपडतात ते मुख्यत्वें करून लिहून त्याचे प्रमाणास अध्यायक्रम सोडून जीं वचनें गीतेंत ठिकाठिकाणीं मिळालीं तीं त्याखालीं लिहिलीं आहेत. येणें करून गीतेंत धर्मतत्व काय आहे तें सुलभ रीतीनें समजेल. आणि यास्तव या ग्रंथाचें नांव '**गीतातत्व**' असें ठेविलें आहे.

गीताणाठ करण्याचा सांप्रदाय बहुत आहे. परंतु त्याचे अर्थाकडे बहुतांचें लक्ष्य जात नाहीं. व केवळ पाठीं पुण्य आहे असें समजून लोक पुण्य संग्रह करण्याकरितां गीतापठण करितात. अशा लोकांचें अर्थाकडे लक्ष्य वळावे याजकरितां हा प्रयत्न केला आहे. गीता हा महा मंत्र आहे असें कल्पून त्यास तांत्रिक रीतीनें बीज, शक्ति, किलक, ध्यान व न्यास इत्यादि काल्पिले आहेत. आणखी याचें माहात्म्य वाराह पुराणीं लिहिलें आहे तें असें कीं,——

महापापादि पानानि गीताध्यानं करोति चेत् ॥
क्वचित्स्पर्शं न कुर्वन्ति नलिनीदलमम्भसा । १ ।

गीतायाः पुस्तकं यत्र यत्र पाठः प्रवर्त्तते ॥
तत्र सर्वाणि तीर्थानि प्रयागादीनि चैव हि । २ ।

सम्पूर्णपाठाऽशक्तश्चेत्तदर्धं पाठमाचरेत् ॥
तदा गोदानजं पुण्यं लभते नाऽत्र संशयः । ३ ।

त्रिभागं पठमानस्तु गंगास्नानफलं लभेत् ॥
एकाऽध्यायं तु यो नित्यं पठते भक्तिसंयुतः । ४ ।

अध्यायश्लोकपादं वा नित्यं यः पठते नरः ॥
स याति नरतां यावन्मन्वन्तरवसुन्धरे । ५ ।

गीताऽभ्यासं पुनः कृत्वा लभते मुक्तिमुत्तमां ॥
गीतेत्युच्चारसंयुक्तो म्रियमाणो गतिं लभेत् । ६ ।

गीताऽर्थश्रवणाऽऽसक्तो महापापयुतो ऽपि वा ॥
वैकुण्ठं समवाप्नोति विष्णुनासह मोदते । ७ ।

गीताऽर्थं ध्यायते नित्यं कृत्वा कर्माणि भूरिशः ॥
जीवन्मुक्तः स विज्ञेयो देहान्ते परमं पदम् । ८ ।

एतद्वचनेभ्यो गीतार्थमाहात्म्यं विशेषं ज्ञायते; ग्रन्थान्तरेऽप्युक्तम्—

गीतासु गीता कर्त्तव्या किमन्यैः शास्त्रविस्तरैः ॥
या स्वयं पद्मनाभस्य मुखपद्माद्विनिसृता । १ ।

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ॥
पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीताऽमृतं महत् ॥ २ ॥

"गीतेचें ध्यान करितात ते महापापादिकांपासून मुक्त होतात. कमळाचे पानास जसें पाणी लागत नाहीं त्याप्रमाणें पाप त्यास स्पर्श करीत नाहीं. १.

"गीतेचें पुस्तक जेथें असेल व जेथें तिचा पाठ चालत असेल तेथें सर्व तीर्थें सादर झालीं असें समजावें. २.

"सर्व पुस्तकाचा पाठ न होईल तर अर्धें वाचावें म्हणजे गोदान केल्याचें पुण्य मिळतें यांत संशय नाहीं. ३.

"तिसरा हिस्सा वाचला तर गंगास्नानाचें फळ मिळतें. आणि तितकें ही न होईल तर एक अध्याय तरी भक्तीनें वाचावा. ४.

"एक श्लोक किंवा चतुर्थांश श्लोक वाचला तर त्या मनुष्यास एक मन्वंतरपर्यंत मनुष्यजन्म येतो. ५.

"गीताभ्यासाची स्मृति होऊन मुक्ति मिळते. मरणसमयीं 'गीता' हीं अक्षरें तोंडांतून आलीं तर त्यास सद्गति होते. ६.

"गीतेचा अर्थ समजण्याकरितां प्रयत्न केला तर महापापी असला तरी वैकुंठाप्रत जाऊन श्रीविष्णुसह आनंद पावतो. ७.

"गीतार्थ नित्य मनांत आणील तर जरी त्यानें अनेक प्रकारचीं कर्में केली असलीं तरी तो जीवन्मुक्त होत्साता मेल्यावर शाश्वत पदाप्रत जाईल. ८."

यावरून गीतार्थाचें माहात्म्य विशेष आहे असें दिसेल. अन्य ग्रंथीं लिहिलें आहे कीं—

"गीता वाचीत जावी म्हणजे इतर शास्त्रांची जरूर नाहीं. कारण कीं, साक्षात् विष्णूचे मुखांतून ती निघाली आहे. १.

"सर्व उपनिषदें ह्या गाई आहेत. गाईंचें दूध काढतात, तसें 'श्रीकृष्णानें उपनिषदांचें दूध काढून अर्जुन ह्यास वासरूं समजून त्यास तें पाजिलें आहे. तेंच हें गीतामृत होय. २"

निखिलश्रुतिसारमुपनिषद्भाग:, तत्सारमपिगीता. अतएव, श्रीमच्छंकराचार्य स्वामिभिर्यत्प्रस्थानत्रयंकृतं, तन्मध्ये गीताग्रन्थोऽपि गृहीत:.

इदानीं, **'गीतातत्व'** रचनाऽस्माभि:कृता. तल्लेखनक्रमस्तु एवं–प्रथमत: मूलश्लोकान् लिखित्वा तत्सम्मुखपृष्ठेषु वामनपण्डितकृतप्राकृतटीकाश्लोका लिखिता:सन्ति. वामनपण्डितेन गीताया उत्तमरीत्या पद्यात्मकभाषान्तरं कृतमस्यतस्तदेवात्रास्माभिर्गृहीतम्–

१. प्रथम प्रकरणं, अत्र प्रथमतोऽर्जुनस्य श्रीकृष्णं प्रति प्रार्थनाया द्वौ श्लोकौ गृहीतौ. तत:श्रीकृष्णेनेकेश्वरोपासना कथिता, अन्यदेवानामुपासना कृता चेदविधिरस्तीत्युक्तमेतत्प्रतिपादका: श्लोका: संगृहीता:सन्ति. पुराणादिग्रन्थेष्वनेका देवा: कल्पितास्तेषामिदं खण्डनम्.

२. द्वितीय प्रकरणे, ईश्वरस्य प्रभुतावर्णनं गीतायां यत्र श्लोकेषु दृश्यते, ते श्लोका लिखिता:. ईश्वरो निर्गुण:, स किमपि न करोतीत्याधुनिका वेदान्तिनो वदन्ति, तेषामप्यत्र खण्डनमस्ति. ईश्वर: सर्वसत्ताधारी सर्वसाक्षी चात:सर्वैस्तस्माद्भेतव्यं, दुराचारोनकर्त्तव्य इत्येतत्तात्पर्यम्.

३. तृतीय प्रकरणे, ईश्वरो न पक्षपाती, कस्याऽपिशत्रुर्मित्रंवा न; स सर्वै:सह समतया न्यायेन च वर्त्तते. अत:, प्रत्येक मनुष्य: स्वकर्मण: फलोपभोक्ता स्वयमेव. वेदान्तिभिरहं ब्रह्माऽस्मीति वाक्येन स्वयमीश्वरश्चैक एवेति प्रतिज्ञातम्, तस्येदं खण्डनमस्ति. तथैव देववशीकारार्थं किञ्चित्प्रतिज्ञा*करणसम्प्रदायोऽस्ति तस्याऽप्येदं खण्डनमस्ति.

४. चतुर्थ प्रकरणे, ऽद्वैतमत खण्डनमस्ति. ईश्वराद्वयमभिन्ना:, अत: वयंकृत पापपुण्याभ्यामलिप्ता एव वयं; सदसद्बुद्धिपदातेश्वर एवेति मत्वा, यथेच्छं कर्म कुर्वाणा ये शाक्ता वेदान्तिन अघोरिण 'अवघडा:' परमहंसा: सरभंगिन श्चत्यादय: सन्ति तेषामपीदं खंण्डनं. वेदान्तिनामीदृङ्मतमस्ति–

---

*ममकार्यं जातं चेदहं किमपि द्रव्यं वाऽन्नवस्त्रं दास्यामीति कृतो निश्चय: प्रतिज्ञा (नवस्त्र) इतिख्यात:.

सं-का-८५.६२३

सर्व वेदांमध्यें उपनिषद हें सार आहे आणि सर्व उपनिषदांचें गीता हें सार आहे. म्हणून श्रीमच्छंकराचार्य स्वामींनीं प्रस्थानत्रय केलें त्यांत गीता हा एक ग्रंथ घेतला आहे.

हल्लीं 'गीतातत्वा'ची जी रचना आह्मीं केली आहे तिचा लेखनक्रम असा आहे कीं, एका पृष्ठावर मूळ श्लोक लिहून दुसऱ्या पृष्ठावर वामनपंडितांची समश्लोकी टीका समोरासमोर लिहिली आहे. कारण कीं, वामन पंडितांनीं गीतेचें उत्तम रीतीनें पद्यात्मक भाषांतर केलें आहे म्हणून तेंच घेतलें आहे.

१. प्रथमत:, अर्जुनाचे श्रीकृष्णाप्रत प्रार्थनेचे दोन श्लोक घेतले आहेत. त्यानंतर श्रीकृष्णांनीं, एक ईश्वराची उपासना सांगितली आहे, आणि अन्य देवतांची उपासना केल्यास तो अविधि ह्मणजे व्यर्थ किंवा निर्फळ आहे, अशा अन्वयाचे श्लोक एकत्र केले आहेत. पुराणादिक ग्रंथांत अनेक देव कल्पिले आहेत त्याचें हें खंडन आहे.

२. दुसरे प्रकरणांत, ईश्वराच्या प्रभुतेचें जें वर्णन गीतेंत सांपडतें ते श्लोक लिहिले आहेत. ईश्वर निर्गुण आहे, तो कांहींच करीत नाहीं असें आधुनिक वेदांती म्हणतात त्यांचें हें खंडण आहे. ईश्वर सर्वसत्ताधारी व सर्वसाक्षी आहे; याजकारितां सर्वांनीं त्यास भीत जावें, त्याचा गौरव करावा व दुराचार करूं नये हें तात्पर्य आहे.

३. तिसरे प्रकरणांत, ईश्वर पक्षपाती नाहीं व कोणाचा शत्रु किंवा मित्र नाहीं. तो सर्वांशीं निष्पक्षपातानें, न्यायानें व समतेनें वर्त्ततो. यास्तव प्रत्येक मनुष्य आपले कर्माचा भोक्ता आहे. वेदांती यांनीं सर्व जबाबदारी ईश्वरावर घालून आपण व ईश्वर एकच असें ठरविलें आहे त्याचें हें खंडन आहे. तसेंच नवस करून देवास राजी करावयाचा सांप्रदाय आहे त्याचें ही हें खंडन आहे.

४. चवथे प्रकरणांत, अद्वैत मताचें खंडन आहे. ईश्वर व आपण एकच, याजकारितां पाप किंवा पुण्य केलें तरी आपण जबाबदार नाहीं; ईश्वर बुद्धिदाता आहे आणि दुर्बुद्धिही तोच देतो, असें म्हणून यथेच्छ कर्म करणारे जे कौल (शाक्त), वेदांती, अघोरी, अवघड, परमहंस व सरभंगी, यांचें ही हें खंडन आहे. वेदांत्यांचें असें मत आहे कीं, कोऱ्याधि ग्रंथांनीं जें वेदांताचें वर्णन केलें आहे त्याचें सार थोडक्यांत असें आहे,—

श्लोकार्धेन प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः ॥
ब्रम्ह सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव केवलम् ॥ १ ॥

५ पञ्चम प्रंकरणे, ईश्वरप्राप्तेः कानि साधनानि सन्त्येतद्विषयेऽनुशासनमस्ति. तानि साधनान्येवं कथितानि—१. ईश्वराऽर्पणं (निवेदनं), २. प्रवचनं (लोकानां बोधः), ३. ईश्वरगुणाऽनुवादकथनं, ४. नमनं (मत्तस्वमीश्वरः श्रेष्ठ इति भावना), ५. शरणं (ईश्वराऽऽश्रयणं), ६. षड्रिपुदमनं, ७. निःस्पृहता, ८. लीनता, ९. ईश्वरध्यानं, १०. स्वीय वर्त्तनेन सद्व्यवहारोदाहरणं जगतो दर्शनीयं, (यतः, गीताया मुक्तं—'यद्यदाऽऽचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजन इ०.'—२१—३), ११. समत्वंनाम—भक्तियोगे स्थित्वा कर्म कर्त्तव्यमितिच. विषये मनसंल्लग्नतया कामक्रोधमोहस्मृतिभ्रंशबुद्धिनाशाश्चाऽनुक्रमादुद्भवन्ति. अतः, ब्रम्हस्थितिर्धार्या, तेन मोहो न भवति. यद्गीतायामुक्तम्—

योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय!
सिद्ध्य सिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ।४८-२.

एतादृक् स्थितिविषये केचनाऽज्ञानवशादयोग्याःस्युः; किञ्च, ये कर्मसंगिनोनाम अहंभावेन कर्म कुर्वाणाश्च स्युस्तेषां सहसा मनोभंगो न कार्यः. भक्तियोगसाधनं चित्तैकाग्र्यं कृत्वा कार्यं. स्वल्पमपि धर्माऽऽचरणं व्यर्थं न भवति. प्रारम्भे यत्कटु तत्परिणामे स्वादु. अतः, सात्विकजनास्तत्स्वीकारं कुर्वन्ति. मालां धृत्वा, तिलकाँल्लापायित्वा, 'वयं भक्ता' 'वयं भक्ता' इति घोषयन्त ये लोकाः सन्ति, तेषामिदं खण्डनम्. तैरेतानि गीताप्रतिपादित साधनान्येव सम्पादनीयानीति तात्पर्यमत्र वर्णितम्.

६. भक्तियोगेनेश्वरः- कृपायुक्तःसन् मनुष्यान् सकलदुःखमुक्तान् करोत्येतद्विषयकं षष्ठ प्रकरणमस्ति. यस्य कल्याणेच्छा स्यात्तेन भगवद्भक्तिः कर्त्तव्या. भगवन्मायात्वतिकठिना; तस्यास्तरणोपायो भवितुं तस्यैव सहायमपेक्षितम्. पापिनः पापस्य क्षमां कर्तुं स एव समर्थोऽस्ति. यदि नीच जातीयः स्यान्वर्ह्यपि स तं तारयत्येतादृग्भक्तवात्सल्यं तस्याऽस्ति. तस्य

'ब्रम्ह हें सत्य आहे, जग हें मिथ्या आहे आणि जीव हा केवळ ब्रम्हच आहे.'

५. पांचवे प्रकरणांत, ईश्वर प्राप्तीस साधनें काय आहेत या विषयीं शिक्षा आहे. तीं साधनें अशीं सांगितलीं आहेत कीं, १ अर्पण (म्हणजे निवेदन), २ प्रवचन (लोकांस बोध), ३ कथन, ४ नमन, ५ शरण जाणें, ६ षड्रिपुदमन, ७ निस्पृहता, ८ लीनता, ९ ध्यान, १० सदाचाराचें उदाहरण स्वकीयवर्त्तनानें जगापुढें ठेवणें (कारण कीं, थोरांचें वर्तन पाहून धाकटे वर्ततात), आणि ११ समत्व म्हणजे भक्ति योगांत राहून कर्म करणें. विषयीं ध्यान लागलें म्हणजे त्याचे संगानें काम, क्रोध, मोह, स्मृतिभ्रंश व बुद्धिनाश हे अनुक्रमानें उद्भवतात, यास्तव ब्राम्हिस्थिति धरावी म्हणजे मोह पडत नाहीं. गीतेंत ही असेंच म्हटलें आहे कीं,

योगस्थ करि कर्में तूं होउनी टाकुनी फलें ॥
सिद्धी असिद्धींत सम समत्वा योग बोलिजे ॥ ४८–२

अशा स्थितीस कोणी अज्ञानी लोक योग्य नसतील आणि कर्मसंगी म्हणजे अहंभावानें कर्म करीत असतील तर त्यांचा एकदम हिरमोड करूं नये. भक्ति योगाचें साधन एकाग्रमन करून करावें. स्वल्प धर्म झाला तरी व्यर्थ जात नाहीं. आरंभीं कडू तें परिणामीं गोड असतें, म्हणून सात्विक लोक त्याचा स्वीकार करितात. सारांश, केवळ माळा घालून, तिलक लावून भक्त म्हणविणारे जे लोक आहेत त्यांचें हें खंडन आहे. त्यांनीं हीं गीताप्रतिपादित साधनेंच संपादन केलीं पाहिजेत.

६. ईश्वरभक्ति केल्यानें त्याची कृपा होऊन स दुःखापासून तो मनुष्याचें संरक्षण करितो, या विषयीं हें सहावें प्रक ाहे. ज्यास कल्याणाची इच्छा असेल त्यानें भगवद्भक्ति करावी; या फार कठीण आहे; त्यांतून तरून जाण्यास त्याचेंच सहाय लागतें; पापी असेल तरी त्याचे पापाची क्षमा करण्यास तोच समर्थ आहे; नीच जातीचा असेल तरी ही

सत्ता सर्वस्मिन्जगति वर्त्तते. तस्याऽपरिमित सामर्थ्यमस्ति. इत्यादयो विषया अत्र वर्णिताः. ये नास्तिकाः कर्मवादिनश्च सन्ति तेषामिदं खण्डनमस्ति. केचनजनाः, ज्योतिर्विद्भ्यो मुहूर्त्तप्रश्नभविष्यजातकानि श्रुत्वा नवग्रहदानानि कृत्वा कल्याणमिच्छन्ति; केऽपि क्षुद्रदेवानां साधनं कुर्वन्ति. एतेषां सर्वेषामप्येतत्खण्डनमस्ति. एतद्विषये ग्रन्थान्तर एवमुक्तम्—

एकादशस्थे गोविन्दे शरण्ये भक्तवत्सले ॥
किं कुर्वन्ति ग्रहाःसर्वे शनिरंगारको गुरुः ॥

तद्देवलग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चन्द्रबलं तदेव ॥
विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते! तें ऽघ्रियुगं स्मरामि ॥

७. अन्तकाल ईश्वरस्मरणस्य फलविशेषोऽस्ति, तद्विषयकमिदं सप्तम प्रकरणमस्ति. अयंत्वदृष्टा ऽर्थः. अस्य अजामिलादिकानां कथाः प्रमाणभूताः सन्ति. यानि वस्तूनि तर्केण न विदितानि भवन्ति तान्यदृष्टार्थ इति वदन्ति. ज्ञानं त्रिप्रकारकमास्तिः किमपि तर्कसाध्यं, किमप्यनुभवसाध्यं, किमपि कथासाध्यंच. यथा—१. 'श्वःसूर्य उदेष्यति,' २. 'शुण्ठिरूष्णाऽस्ति,' ३. 'रामेणाऽऽनीता सीता.' त्रीणीमानि वस्तूनि त्रिप्रमाणैः सिद्धानि भवन्ति. परन्तु, इमानि सूज्ञप्रामाणिकमनुष्यसापेक्षाणि. यतः मूर्खस्य तर्को, मद्यपिनोऽनुभवोऽविश्वसनीयस्य कथाच, इमानि प्रमाणानि न भवन्ति. अतः, 'आप्तवाक्यंप्रमाण' मित्युक्तम्. आप्तस्तु यथार्थवक्ता. तस्य यद्वाक्यं तत्प्रमाणम्.

८. अष्टमे, सदाचारः कथितः. जनैर्मनुष्यत्वेन वर्णविशेषधर्मेण च कथं वर्त्तितव्यं तथा वर्णाश्च गुणकर्मजाः, नतु जन्मजाः, इत्यादयोऽतिसयुक्तिक सिद्धान्ता अत्र कथिताः. जन्मजातिवादिनामिदं खण्डनम्. आत्मवत् परस्याऽपि सुखदुःखे ज्ञेये, इदं यत्र सम्पूर्णनीतिसदाचारयोः

तो त्यास तारतो, असें त्याचें भक्तवात्सल्य आहे; त्याची सत्ता जगांत सर्वत्र आहे; त्याचें अपरिमित सामर्थ्य आहे. इत्यादि विषय यांत सांगितला आहे. आणि हें, जे नास्तिक व कर्मवादी आहेत त्यांचें खंडण आहे. कोणी ज्योतिषी यांजकडून मुहूर्त्त, प्रश्न, भविष्यें व जातकें ऐकून व नवग्रहांचीं दानें करून कल्याण इच्छितात व कोणी क्षुद्र देवांचीं साधनें करितात, या सर्वांचें ही हें खंडण आहे. याबद्दल असें म्हटलें आहे कीं—

"शरणांगताचा रक्षक व भक्ताचा तारक असा जो ईश्वर तो अनुकूल असतां, शनि, मंगळ व गुरु इत्यादि सर्व ग्रह जरी अनिष्ट झाले तरी ते काय करणार आहेत?

"ईश्वराचें स्मरण करणाऱ्यास लग्न दिवस, नक्षत्र, चंद्र, विद्या व दैवहीं सर्व अनुकूल होतात. ज्याच्या हृदयांत मंगलप्रद ईश्वर आहे त्यास सर्व लाभ व जय मिळतात आणि त्याचा कधींही पराजय होत नाहीं—"

७. वें प्रकरण, मरणसमयीं ईश्वरस्मरणाचें फळ विशेष आहे त्याविषयीं हें प्रकरण आहे. आतां हा अदृष्टार्थ आहे; यास अजामिळादिकांच्या कथा प्रमाण आहेत. तर्कानें ज्या गोष्टी कळत नाहींत त्यास अदृष्टार्थ म्हणतात. ज्ञान तीन प्रकारचें आहे: कांहीं तर्क साध्य, कांहीं अनुभव साध्य व कांहीं कथा साध्य. जसें—उद्यां सूर्य उगवेल; सुंठ उष्ण आहे; रामानें सीता आणिली. या तीन गोष्टी तीन प्रमाणांनीं सिद्ध होतात. परंतु या तिन्ही, सूज्ञ व प्रामाणिक माणसाकडून मिळाल्या पाहिजेत. कारण कीं, वेड्याचा तर्क, मद्यप्याचा अनुभव, आणि लबाडाच्या कथा हीं प्रमाणें होणार नाहींत म्हणून 'आप्तवाक्यं प्रमाणं' असें म्हटलें आहे. 'आप्त' म्हणजे यथार्थ वादी, त्याचें जें वाक्य तें प्रमाण होय.

८. वे प्रकरणांत, सदाचार सांगितला आहे: लोकांनीं सामान्यत: मनुष्यपणाचे धर्मानें कसें चालावें आणि वर्णविशेषधर्मानें कसें चालावें, तसेंच, वर्ण हे गुण व कर्म यांपासून होतात, जन्मावर नाहींत, इत्यादिक फार सयुक्तिक सिद्धांत यांत सांगितले आहेत. जन्मावरून जाति आहे असें म्हणणाऱ्यांचें हें खंडण आहे. यांत सर्व नीतींची किल्ली अशी सांगितली आहे

सारम् तदप्यत्र कथितम्. [लोका इदं तत्वं विस्मृत्य बहूनधर्मानाचरन्ति]. सर्वैः सर्वप्राणिनां हिताय सर्वदा यतितव्यम्. लोभक्रोधद्वेषादयः कुत्सितमनोविकारा दुर्गुणाश्च त्याज्याः, इत्यादयो नीतिसदाचाराः कथिताः. स्वाध्यायोनाम वेदाध्ययनं, दानंनाम परदुःखनिवारणोपायकरणं, अहिंसानाम परजीवानां दुःखाऽदानं, मिथ्यादोषारोपाऽकरणं, कामक्रोधाऽनधीनत्वं, सत्यंच केषां मनस्यनुद्वेगजनकं हितकारकंच भाषणं, अन्यान्शिक्षयित्वा पण्डितकरणम्, सात्विकगुणस्वीकारः, स्वयं ब्राम्हणश्चेत्, तेन शम दम तपः शुचिर्भूतत्व क्षमा लीनता ज्ञानानि तदनुसाऱ्याचार आस्तिक्यं चैव ब्राम्हणोत्तमगुणाः सम्पादनीयाः; क्षत्रियश्चेत्तेन, शौर्यतेजनिर्भयतौदार्याऽऽस्तिक्यानि क्षत्रियगुणाः सम्पादनीयाः; वैश्यश्चेत्तेन क्षेत्रकर्षकत्व पशुपालन व्यापारकरणानि वैश्य गुणाः सम्पादनीयाः; शूद्रश्चेत्तेन परिश्रमेण सेवां कृत्वा निर्वाहःकर्तव्यः; इत्यादीनि सदाचारलक्षणानि कथितानि. अस्मिँल्लक्षणे जन्मतः कुत्राऽपि जातिर्न गृहीता. उक्तगुणैर्युक्तमनुष्याश्चेत्, यथायोग्यवर्णेषु ते गणनीया एतादृक् फलितार्थो भवति. मनुस्मृतौ दशमाऽध्याये एवमुक्तम्—

विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः ॥
वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः ॥

९. **नवमे**, लोका अनेकसंस्कारपरिपाकेन सुबुद्धयो दुर्बुद्धयो वा भवन्ति; तादृश बुद्ध्यनुसारेण ते देवा असुरा वा उच्यन्ते; तेषां स्वभावाऽनुसारेणैव सत्त्वंरजस्तम इति विभिन्नाः संज्ञा भवन्तीति, तेषां वर्णनमस्ति.

१०. **दशमे प्रकरणे**, मुनयोनाम विचारशीला ये पुरुषास्तेषां संक्षेपतश्चमत्कारजनकं वर्णनमास्ति. किञ्च, यत्र सामान्यजनानां जागृतिस्तत्र मुनीनां निद्रा; यत्र सामान्यजनानां निद्रा तत्र तु मुनीनां जागृतिः. अस्यार्थः, अल्पबुद्धिलोकाः स्वार्थे प्रसिताः सन्ति. परन्तु विशालबुद्धिलोका—एकनाथस्तुकारामो, विष्णु परशुराम पण्डितो, मामलेदार यशवन्तराव महादेवो,

कीं, आपले सारखें परक्यास सुखदुःख समजावें. हेंच सर्व नीतीचें व सदाचाराचे सार आहे. (जगतांतील लोक हें सार विरल्यामुळें बहुत अधर्म होतात). सर्व प्राणिमात्रांचें हित करण्याकरितां सर्वदां तत्पर असावें. लोभ, क्रोध व द्वेष आदिकरून वाईट मनोविकार व दुर्गुण टाकावे. स्वाध्याय (शिकणें), दान (परदुःख निवारणार्थ उपाय करणें), अहिंसा (परजीवांस दुःख न देणें), मिथ्या दोषारोप न करणें, काम क्रोधादिकांचे स्वाधीन न होणें, सत्य भाषण, कोणास उद्वेग न व्हावा असें व हितकारक भाषण, दुसऱ्यास शिकवून शाहाणें करणें, सात्विक गुणाचा स्वीकार करणें; आपण ब्राम्हण असल्यास ब्राम्हणाचे उत्तम गुण शम, दम, तप, शुचिर्भूतपणा, क्षमा, लीनता व ज्ञान आणि ज्ञानांप्रमाणें चालणें; क्षत्रीय असल्यास शौर्य, तेज, निर्भयता, औदार्य व आस्तिक्य हे गुण संपादणें; वैश्य असल्यास शेतकी, पशुपालन व व्यापार हीं करणें; आणि शूद्र म्हणजे केवळ निर्बुद्ध असल्यास मेहनत, मजूरी करून निर्वाह करणें; इत्यादि सदाचाराचीं लक्षणें कथन केलीं आहेत. या लक्षणांत जन्मतः जाती ही कोठें घेतली नाहीं. उक्त गुणांनीं युक्त मनुष्य असेल तर यथायोग्य वर्णांत त्यास धरावें असा फलितार्थ होतो. मनु दशमाध्यायीं स्मृतींत असें म्हणतोः—

"ब्राम्हणांनां ज्ञानें करून मोठेपणा येतो, क्षत्रियांनां पराक्रमानें येतो, वैश्यांनां धन धान्यें करून येतो, आणि शूद्रांचा वर्णनिर्देश मात्र त्यांचे आई बापांचे वर्णावरून समजावा".

९. वे प्रकरणांत, स्वाभाविक सुबुद्धिचे लोक आणि दुर्बुद्धीचे लोक असतात ते अनेक संस्काराचें परिपाकानें होतात, त्यांस देव व असुर म्हणतात; आणि त्यांचे ज्या प्रमाणें वेगळाले स्वभाव निर्माण होतात त्याप्रमणें त्यांचीं नांवें सत्व, रज, आणि तम अशीं ही पडतात, त्याचें वर्णन आहे

१०. वे प्रकरणांत, मुनी म्हणजे विचारशील लोकांचें वर्णन आहे तें थोडक्यांत चमत्कारिक रीतीनें सांगितलें आहे. कीं, साधारण लोकांची ज्या ठिकाणीं जागृति असते तेथें मुनींची निद्रा आणि जेथें साधारण बुद्धीचे लोकांची निद्रा तेथें त्यांची जागृति; म्हणजे अल्पबुद्धिचे लोक स्वार्थीचे ठायीं तत्पर असतात आणि विशाळ बुद्धिचे लोक—तुकाराम बोवा, एक-

गणेश वासुदेवो, गोपाल नरसिंहो, यतीन्द्र दयानन्द सरस्वती स्वामीच एवमादयः सज्जना—जनपदहितरता अभूवन्; तान् लोका भ्रान्ता इति निन्दन्ति. किञ्च, लोकानामुच्चबुद्धेरभावात्, महती गोष्ठी च यथार्थकृतकृत्यता का ? एतत्तेषां दृष्टिगोचरं न भवति. महापुरुषास्तु लोकेभ्यो निन्दा सहनं कृत्वा, तेषां यल्लोकहितं दृश्यते तदेव कर्तुं ते यतन्ते. ते लोकान् वैधेया जडबुद्धयोऽन्धाश्चेति मन्यन्ते. अर्भकेणाऽज्ञानत्वेन पित्रे किमपि पृष्टं चेत्, स मनस्येवं वक्ति-'अयं बालकोऽस्ति, अस्य यद्धितं तदेवकार्यं.' एतादृशा विशालबुद्धयो लोकाः पितृभावेन परहिततत्पराः सन्ति.

११. **एकादशे**, संन्यासलक्षणं कथितम्. निवृत्तिप्रवृत्योः [संन्यास कर्मणोः] फलं समानमेवाऽस्ति. संन्यासे तु किमप्यधिकं नाऽस्ति. वासनाऽहंकारत्याग एव संन्यासमूलतत्वम्. वासनात्यागोनाम, सर्वं तंत्रमीश्वराऽधीनं, वयं तु निमित्तमात्राः, निश्चयेन इति मत्वा कर्मकर्त्तव्यमित्याद्यत्र प्रतिपादितं. इदंच, केवलं त्यागेनविना मनुष्याणां मोक्षो नास्त्येवं ये प्रतिपादयन्ति तेषां खण्डनं. अधुना ये ये आचार्या जातास्तैस्तैः स्वीयाः शिष्या निवृत्तिमार्गं बहवः सम्थापिताः. शंकराचार्यै 'गोसावी' संज्ञकाः कृताः; वैष्णवै 'वैरागी' संज्ञको भिक्षुवर्ग उत्पादितः. अस्य कारणं, प्रपञ्च विरहितो भूत्वा लोकानां सद्धर्मोपदेशं कृत्वा तैषामुदाहरणंच दर्शनीयं; एतदतिरिक्तैरन्य उद्योगो न कार्य इति दृश्यते. परन्त्विमं मूलहेतुं दूरमुत्सृज्य अलसशीललोका वैराग्यमिषेण तद्वृत्तिं स्वीकृत्य भृंगपत्रादिभक्षका अक्षरशत्रवो वेषधारिणश्च 'बावाः' संज्ञका बहवो जाताः. अतः, इदं तत्वज्ञानमतीवोपयुक्तमस्त्ययं विषयोऽस्मिन् प्रकरणे उक्तः.

१२. **द्वादश प्रकरणम्**. लोकास्त्यागिनो मिषं कुर्वन्ति परान् वञ्चयन्ति च. प्रबोधचन्द्रोदयेऽप्युक्तम्—

वेश्यावेश्मसु सीधुगन्धललनावक्त्राऽऽसवाऽऽमोदितै—
र्नीत्वा निर्भर मन्मथोत्सवसुखैरुन्निद्रचन्द्राक्षपा ॥

नाथ, विष्णु परशुराम पंडित, गणेश वासुदेव जोशी, यशवंतराव महादेव, गोपाळ नरसिंह व दयानंद सरस्वती स्वामी प्रभृति-देशहिताचे कामांत तत्पर झाले, त्यांस लोक वेडे ह्मणतात. कारण कीं, लोकांस उंच प्रतीची बुद्धि नसल्यामुळे, मोठी गोष्ट व यथार्थ कृतकृत्यता कोणती हें त्यांस दृष्टि-गोचर होत नाहीं. आणि थोर पुरुष हे तर लोकांची निंदा सहन करून त्यांस जें लोकांचें हित असें दिसतें तेंच करण्यास ते झटतात. ते लोकांस वेडे, जडबुद्धी व अंध असें समजतात. लहान मुलानें अज्ञान पणानें वा-पास कांहीं विचारलें तरी तो मनांत ह्मणतो कीं, हें लेंकरूं आहे; याचें हित तेंच आपण करावें. असे हे उच्चबुद्धीचे लोक पितृभावानें परहितास तत्पर असतात.

११. वे प्रकरणांत, संन्यास म्हणजे काय हें सांगितलें आहे. निवृत्ति आणि प्रवृत्ति (संन्यास व संसार) या दोहोंपासून फल सारखेंच आहे; सं-न्यासांत कांहीं अधिक नाहीं; वासना (अहंकार) टाकणें हेंच संन्यासाचें मूलतत्व आहे. वासना टाकणें म्हणजे ईश्वराधीन सर्व गोष्टी आहेत, आप-ण निमित्तमात्र आहों, असें निश्चयानें मानून कर्म करणें. केवळ त्याग के-ल्यावांचून मनुष्यास मोक्ष नाहीं असें जे प्रतिपादन करितात, त्यांचें हें खं-डण आहे. आलीकडे जे जे आचार्य झाले त्यांनीं आपले शिष्य निवृत्ति मार्गांत पुष्कळ आणिले: शंकराचार्यांनीं गोसावी केले व वैष्णवांनीं वैरागी, साधु इत्यादिक भिक्षुवर्ग उत्पन्न केला. याचें कारण, प्रपंचविरहित हो-ऊन सद्धर्माचा उपदेश व उदाहरण लोकांस दाखवावें, त्यावांचून त्यांस दुसरें काम नसावें. परंतु हा मूळचा हेतु एकीकडे राहून आळशी लोकां-नीं त्याचा लाभ घेऊन, भांग गांजा वगैरे खाणारे, अक्षरशत्रु व वेषधारी बावा पुष्कळ झाले. यामुळें, हें तत्व जाणणें फार उपयोगी आहे; व हा वि-षय ह्या प्रकरणांत आहे.

१२. लोक त्यागीपणाचें ढोंग करितात आणि लोकांस ठकवितात. प्रबोधचंद्रोदयांत ही म्हटलें आहे कीं,—

"वेश्यांच्या घरीं राहून मदोन्मत्त झालेल्या रांडांचें मुखचुंबन करून विष योपभोगांतच सुखानें रात्रींच्या रात्री घालवितात आणि दिवसां, आम्ही स-

सर्वज्ञा इति दीक्षिता इति चिरात्प्राप्ता ऽग्निहोत्रा इति
ब्रह्मज्ञा इति तापसा इति दिवा धूर्त्तैर्जगद्वंच्यते!

परन्तु, कर्मत्यागः केनाऽपि न भवत्येवेत्यस्मिन्प्रकरणे दर्शितम्. सर्वदा लेकैरुद्योगनिष्ठैर्भवितव्यमित्यपि कथितम्. इदंच, अलसशीलानां खण्डनम्.

१३ **त्रयोदशे**, कर्मिणोनाम यागाऽनुष्ठानतपव्रतशान्तीष्टापूर्त्तकर्मपूजादिकर्त्तारः, अन्य कल्पितदेवभक्ताश्च ये सन्ति, तेषां यद्यपि सद्गतिर्भवति तथापि, सा चिरस्थायिनी न. ईश्वरभक्तिरनन्यभावेननाम, अन्ये देवा न सन्तीति मत्वा, ये पूर्वोक्तरीत्या सदाचारपूर्वकं कुर्वन्ति, त एवेश्वरकृपया निरन्तरमोक्षसुखाधिकारिणो भवन्ति; इत्यादि बोधोऽत्र प्रदर्शितोऽस्ति. इदं प्रकरणं कर्मिणां खण्डकं, कर्मकाण्डस्य लघुत्वप्रदर्शकं चाऽस्ति.

१४. **चतुर्दशे**, ज्ञानस्य श्रैष्ठ्यं तच्च श्रद्धावतां भक्तानामेव प्राप्तं भवतीति दर्शितम्.

१५. **पञ्चदशे**, ये आलस्यवशादुद्योगं न कुर्वन्ति, प्रवृत्तिमार्गान्तर्वर्त्तिनः तत्कर्मणस्त्यागं कृत्वा स्वयं त्यागिन इति वदन्ति च, ते तु पातकिनः सन्ति, तेषां जन्मनिरर्थकं भवतीत्येवं प्रकारेण तन्निन्दा कृताऽस्ति. अस्य कारणं, आलस्यमेव दुर्गुणानां जनकं, उद्योगश्च सद्गुणलाभयोरुत्पादकः. इदं निरुद्योगिनां खण्डनम्.

१६. **षोडशे**, आत्मनोऽविनाशित्वं कथितम्. एतत्प्रकरणं सर्वनीतिमूलमस्ति. आत्मा म्रियते इति कल्पितं चेत् फलभोक्तृत्वाऽभावः स्यात्. एतदर्थं देहनाशेऽप्यात्मा भोक्ता तिष्ठति; कर्मणः फलं तस्य भोक्तव्यमेवेत्यप्यत्र द्योतितम्. चार्वाकादीनामनात्मवादिनामेतत्खण्डकमस्ति.

१७. अस्मिन्प्रकरणे सदाचारिण ईश्वरस्य भक्ताः सन्ति, तानीश्वर उद्धरतीति स्पष्टं कथितम्. धर्मपालनमधर्मनाशश्च कर्त्तव्य इतीश्वरःक्वचित्क्वचित् स्वशक्त्या पराक्रमी पुरुषान्निर्माति. एतादृक्पुरुषानेव ये ईश्वरा इति वदन्ति ते केवलं मूढबुद्धय इति कथितम्. अतः, अस्मिन् वचने विश्वस्य, ईश्वर-

र्वज्ञ, आम्ही दीक्षित, आम्ही अग्निहोत्री, आम्ही ब्रम्हज्ञ व आम्ही तपस्वी असें म्हणून जगास ठकवितात!''

परंतु कर्मत्याग कोणाच्यानें होतच नाहीं असें दर्शविलें आहे. यास्तव सर्वदां लोकांनीं उद्योगनिष्ठ असावें. हें आळशांचें खंडन आहे.

१३. वे प्रकरणांत, असा बोध केला आहे कीं,-कर्म कांडी म्हणजे याग, अनुष्ठानें, तप, जप, व्रत, शांति, इष्टापूर्त्त कर्मे व पूजा वगैरे करणारे व अन्यकल्पित देवांस भजणारे यांस जरी सद्गति होते, तरी ती किंचित् कालपर्यंतच राहते. ईश्वरभक्ति, अनन्यभावानें म्हणजे अन्य देव नाहींत असें मानून जे पूर्वोक्त रीतीनें व सदाचार पूर्वक करितील तेच निरंतर ईश्वर कृपेनें मोक्षसुखाचे अधिकारी होतात हा भेद दाखविला आहे. हें कर्मकांडी लोकांचें खंडन व कर्म कांडाचें लघुत्व प्रदर्शक आहे.

१४. वे प्रकरणांत, ज्ञान श्रेष्ठ आहे व तें श्रद्धावान् भक्तांस मात्र प्राप्त होतें असें सांगितलें आहे.

१५. वे प्रकरणांत, असा बोध आहे कीं, जे आळशी असून उद्योग करीत नाहींत व प्रवृत्ति मार्गांतील सत्कर्माचा त्याग करून त्यागी म्हणवितात ते पातकी असून त्यांचें जन्म व्यर्थ होय अशी निंदा केली आहे. याचें कारण, आळस हा दुर्गुणांचा जनक आहे व उद्योग हा सद्गुणांचा व लाभाचा उत्पादक आहे. या प्रकारें हें निरुद्योग्याचें खंडन होय.

१६. वे प्रकरणांत, आत्म्याचा अविनाशीपणा सांगितला आहे. हें प्रकरण सर्व नीतीचें मूळ आहे. आत्मा मरतो असें मानिलें तर फलभोक्तृत्व नाहींसें होईल, याजकरितां देह नाश पावला तरी आत्मा भोगणारा राहतो व कर्माचें फळ त्यास भोगावें लागतें, असें सांगितलें आहे. हें चार्वाकादि अनात्मवाद्यांचें खंडन आहे.

१७. वे प्रकरणांत, सदाचारी हे ईश्वराचे भक्त आहेत; त्यांचा ईश्वर उद्धार करितो असें स्पष्ट सांगितलें आहे. धर्माचें पालन आणि अधर्माचा नाश व्हावा, म्हणून ईश्वर कधीं कधीं स्वशक्तीनें पराक्रमी पुरुष निर्माण करितो; परंतु अशा पुरुषांस, तेच ईश्वर असें जें म्हणतील ते केवळ मूढबुद्धी होत

निमित्तः परकीयनिमित्त आत्मकार्यानिमित्तश्चेति त्रिविधः सदाचारः; अस्मिन् मनुष्येण प्रवर्त्तितव्यम्. एतत्त्रिविधं कर्म गीतायामेवं वर्णितम्—

यज्ञदानतपः कर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ॥
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ ५—१८

यज्ञोनाम ईश्वरसंन्मानः, दानं (अभयदानं, द्रव्यदानं, विद्यादानमित्यादीनि परहितार्थानि कर्माणि), तपः (शमदमनियताऽऽहारविहारब्रम्हचर्यस्वाध्यायादीनि आत्मोन्नतिकारककर्माणि), एवं त्रिविधकर्माणि मनुष्यपावनानिनाम मनुष्यान् पशुकोट्या उत्धृत्य, देवकोटींनाम उत्तमकोटीं नयति.

१८. **अष्टादशे**, ईश्वरःपापिनो लोकान् दण्डयतीति कथितम्. ईश्वरदण्डस्य सर्वदा भीतिं मत्वा नीतिपूर्वका भक्तिःकार्या. अन्ते, गीताऽर्थोपदेशं यः करिष्यति स ईश्वरसन्निधिं निवत्स्यतीति कथितं. इदं माहात्म्यरूपं वचनमस्त्यतस्तद्गृहीतम्. अनन्तरञ्च, अर्जुनो योद्धुं सज्जोऽभूत्तदपिवचनं संगृहीतम्. ततश्च गीता समाप्तिर्जाता.

अतः, सर्वधर्मस्य सारमस्मिन् गीताग्रन्थेऽस्ति वा नास्ति, अस्य विचारो वाचकैरेव कर्त्तव्यः. लोकानां संभाषणे एवमायाति—ईश्वराऽऽज्ञयाऽस्माभिर्वर्त्तितव्यं; परन्तु, ईश्वराऽऽज्ञाः काश्च कुत्र सन्ति, अस्य ज्ञानं जातं चेत्तदनुसारेण वर्त्तनप्रयत्नं करिष्यामः. ता आज्ञा अमुकाः सन्तीदं ज्ञातुं इमेऽष्टादशविषया लोकाहितार्थं गीताया उद्धृत्य संगृहिताः सन्ति. उपरि लिखिताऽष्टादशसिद्धान्तानां ज्ञानं यस्य भविष्यति स मनुष्यः सदाचारी, भक्तो, ज्ञानीच भविष्यति न वा, गीताऽऽख्यमिदमाप्तवाक्यं ज्ञेयं वा न वेतिचेत्यस्य विचारोऽपि वाचकैः कर्तव्यः. अस्माकं मते त्विदं धर्मसम्बन्धिज्ञानं परिपूर्णमस्ति; अतः अस्मदधिकं ज्ञातुं किमपि नाऽवशिष्टम्.

पूर्वस्मिन्काले मन्वादिकै राजर्षिभिरीश्वरभक्तेः सत्यमार्ग उपदिष्टोऽस्ति. परञ्च, पश्चात् स लोकप्रमादतः भ्रष्टोऽभूत. एतद्विषयकं श्रीकृष्णोवदति—

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान् मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १॥

असें ही सांगितलें आहे. याजकरितां या वचनावर विश्वास ठेवून ईश्वरनिमित्त, परकीयनिमित्त आणि आत्मकार्यनिमित्त अशा त्रिविध सदाचारीं मनुष्यानें प्रवृत्त असावें. या त्रिविध कर्माचें वर्णन गीतेंत असें सांगितलें आहेः—

यज्ञ (म्हणजे इश्वराचा सन्मान);२ दान (ह्मणजे अभयदान, द्रव्यदान व विद्यादान इत्यादि परहितार्थ कर्मे); आणि ३.तप (म्हणजे शम, दम, नियमित आहार, विहार, ब्रम्हचर्य व स्वाध्याय इत्यादि आत्मोन्नतिकारक कर्मे); या प्रकारचीं त्रिविध कर्मे मनुष्यांस पावन करणारीं म्हणजे नीच कोटींतून काढून देव म्हणजे उत्तम कोटींत नेतांत.

१८. वें प्रकरण, यांत—पापी लोकांस ईश्वर दंड करितो असें सांगितलें आहे. ईश्वरदंडाचें सर्वदां भय बाळगून नीतिपूर्वक भक्ति करावी. आणि शेवटीं, गीतार्थाचा जो उपदेश करील तो ईश्वराचे सन्निध वास करील असें सांगितलें आहे. हें माहात्म्यरूप वचन आहे म्हणून घेतलें आहे. आणि या नंतर अर्जुन युद्ध करण्यास तयार झाला तें ही वचन घेतलें असून येथें गीता समाप्त झाली.

यावरून सर्व धर्माचें सार या गीता ग्रंथांत आहे कीं नाहीं याचा विचार आम्ही वाचका पुढें ठेवितों. लोकांचे बोलण्यांत असें येतें कीं, ईश्वराचे आज्ञेप्रमाणें आम्हीं वर्त्तावें; परंतु, ईश्वराच्या आज्ञा काय व कोठें आहेत याचें ज्ञान झालें म्हणजे त्याप्रमाणें वर्त्तण्याचा आम्ही प्रयत्न करूं. त्या आज्ञा अमुक आहेत हें समजावें ह्मणून हे अठरा विषय लोकाहितार्थ गीतेंतून संग्रह केले आहेत. सदरील अठरा सिद्धांतांचें ज्ञान ज्यास होईल तो मनुष्य सदाचारी, भक्त व ज्ञानी होईल कीं नाहीं आणि गीता हें आप्त वाक्य समजावें किंवा नाहीं याचा विचार ही वाचकांनींच करावा. आमच्या मतें हें धर्मसंबंधी ज्ञान इतकें पूर्ण आहे कीं, याहून अधिक जाणण्याचें असें कांहींच राहिलें नाहीं.

प्राचीन कालीं मन्वादिकांनीं ईश्वरभक्तीचा खरा मार्ग उपदेशिला आहे. परंतु पुढें तो लोकप्रमादानें भ्रष्ट झाला. या विषयीं श्रीकृष्ण म्हणतातः—

या पुरातन योगातें मीं सूर्यालागिं बोललों ॥
बोलिला सूर्य मनुला पुत्र इक्ष्वाकुला मनु ॥ १ ॥

एवं परंपराप्राप्त–मिमं राजर्षयो विदुः ॥
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ २ ॥ अ० ४.

अतः प्राचीनमार्गः कः, एतदुपरि विशेषतो लक्ष्यमवश्यं देयम्.

श्रीकृष्णः साक्षादीश्वरएव, तेनैव गीता प्रोक्ता, इति 'कृष्णस्तुभगवान् स्वय' मित्यादिवचनाद्वैष्णवा भागवताश्च मन्यन्ते. परन्तु गीतायामेव कृष्णेनात्मनः स्वरूपमुक्तम्. तद्यथा—

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनंजयः ॥ ३७–१०.

तथैव तेन 'रामः शस्त्रभृतामहं' मित्यादिवचनैः स्वस्य रामचन्द्रस्य च विभूतित्वमेवं दर्शितम्. मनुष्यपशुपक्षिनदीपर्वतवृक्षादिषु यत्र यत्र बुद्धिमहत्त्वैपुल्यादिना विशेषो दृश्यते तत्तद्वस्तु विभूतिशब्देनाऽभिधीयते. तथाचोक्तं गीतायाम्—

यद्यद्विभूति मत्सत्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवाऽवगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसम्भवम् ॥४१–१०

अतः, ईश्वर एव रामकृष्णाविति कल्पना आधुनिक भक्तानामेवास्तीति दृश्यते.

प्राचीनपण्डितैः पाठसौलभ्यार्थमष्टादशश्लोकी सप्तश्लोकी च गीते कृते; ते ऽस्माभिर्दृष्टे. परन्तु, तयोर्मध्ये गीताग्रन्थस्य यथार्थतात्पर्यं तैर्गृहीतमस्तीति न दृश्यते. अतः, अस्मन्मता ऽनुरोधेना ऽष्टादशश्लोकीसप्तश्लोकीगीतयोः पाठोऽप्यस्माभिरपूर्वो दर्शितः. एतत्सर्वलेखात् **'गीतातत्वा'** ऽऽख्योऽयं ग्रन्थः कीदृगस्ति, अयमपि विचारोऽस्माभिः सूज्ञवाचकाऽग्रतः कर्त्तव्यत्वेन स्थापित इत्यति विस्तरेणाऽलम्.

लोकहितवादी.

परंपरागत असा योग राजर्षि जाणती
तो योग बहुतां काळें अस्त झाला परंतपा ॥ २ ॥ अ० ४.

यास्तव प्राचीन मार्ग कोणता याजवर विशेषें करून लक्ष्य पुरविलें पाहिजे.

गीता ही श्रीकृष्णानें सांगितली आहे व श्रीकृष्ण हा ईश्वरच होता. असें "कृष्णस्तु भगवान्स्वयम्" इत्यादि वाक्यांनीं वैष्णव व भागवत हे म्हणतात. परंतु गीतेंत कृष्णांनीं आपण कोण हें सांगितलें आहेः—

वृष्णिवंशीं वासुदेव पांडवांत धनंजय । ३७–१०.

त्याचप्रमाणें 'रामःशस्त्रभृतामहम्'–३१–१०, इत्यादि वाक्यांवरून आपली व रामचन्द्राची विभूतींमध्यें गणना केली आहे. विभूति म्हणजे पराक्रमी पुरुष किंवा महावृक्ष व महानद्या इत्यादि होत; व त्यांसच विभूति म्हणावें असें सांगितलें आहे.—

आतां जो कां भाग्यवंत प्राणी श्रीमंत ऊर्जित ॥
तो तो तूं जाण कीं माझ्या तेजांशाचाचि संभव ॥ ४१–११.

याजवरून राम व कृष्ण हेच ईश्वर, ही कल्पना आधुनिक भक्तांची आहे असें दिसतें.

प्राचीन पंडितांनीं पाठसौलभ्याकरितां अष्टादशश्लोकी व सप्तश्लोकी गीता केल्या आहेत त्या आम्हीं पाहिल्या. परंतु त्यांत गीता ग्रंथाचें यथार्थ तात्पर्य त्यांनीं घेतलें आहे असें नाहीं. यास्तव आमच्या समजुती प्रमाणें अष्टादशश्लोकी व सप्तश्लोकी गीतांचे पाठ ही आम्हीं दाखविले आहेत. या सर्व गोष्टींवरून **'गीतातत्व'** हा ग्रंथ कसा आहे हाही विचार सूज्ञ वाचकांकडेच सोंपवितों.

लोकहितवादी.

सूचना.

—o—

ह्या '*गीतातत्त्व*'ची संस्कृत प्रस्तावना त्र्यंबककर वे० शा० सं० रा० रा० रघुनाथ शास्त्री कवीश्वर यांणीं केली, व ती वे० शा० सं० रा० रा० गणेश सदाशिव शास्त्री लेले यांणीं तपासली. त्याबद्दल '*गीतातत्त्व*'कार त्या उभय शास्त्रयांचा आभारी आहे.

नासिक,—
आषाढ शुद्ध ९ सोमवार शके १८०० } लोकहितवादी.

अनुक्रमणिका.

—oxo—

विषय	पृष्ठ.
प्रस्तावना .. ..१-२२.	
प्रकरण १ लें. .. .. १.	
" २ रें.... . . ... १.	
" ३ रें.... .... ५.	
" ४ थें.... .... ५.	
" ५ वें . ... ५.	
" ६ वें.... .... ९.	
" ७ वें. .. .. ११.	
" ८ वें.... .... ११.	
" ९ वें.... .... १५.	
" १० वें.... ... - .. १७.	
" ११वें.... .... १७.	
" १२वें.... .... १९.	
" १३वें.... .... १९.	
" १४वें.... .... २१.	
" १५वें.... .... २१.	
" १६वें.... .... २१.	
" १७वें.... ....२३.	
" १८वें.... .... २५.	
अष्टादशश्लोकी गीतापाठ.. २९.	
सप्तश्लोकी गीतापाठ.....३१.	

श्री.

गीतातत्वम्. मूलम्.

१. एक एव अद्वितीय ईश्वरो मोक्षदायको नाऽन्ये इति दर्शयति.

अर्जुनप्रार्थना.

अर्जुन उवाच—

कार्पण्यदोषोपहतः स्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ॥
यच्छ्रेयस्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नं ॥ १ ॥

श्लोक ७. अध्याय २.

पिताऽसि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ॥
न त्वत्समोऽस्त्यभ्याधिकः कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥ २ ॥

४३–११.

भगवानुवाच—

ये ऽप्यन्यदेवता भक्ता यजन्ते श्रद्धयाऽन्विताः ॥
ते ऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥ १ ॥

२३–९.

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ॥
तस्याऽहं सुलभः पार्थ!नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ २ ॥

१४–८.

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ॥
तेषां नित्याऽभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ ३ ॥

२२–९.

अंतवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ॥
देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥ ४ ॥

२३–७.

यान्ति देवव्रतादेवान् पितॄन्यांति पितृव्रताः ॥
भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥ ५ ॥

२५–९.

२. ईश्वरस्य प्रभुतां दर्शयति.

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ॥
इति मत्वा भजन्ते मां बुधाभावसमन्विताः ॥ १ ॥

८–१०.

श्री.

गीतातत्व. प्राकृत, वामनीसमश्लोकी.

१. ईश्वर एकच अद्वितीय आहे. त्यावांचून मोक्ष देणारा कोणी नाहीं.

अर्जुनानें केलेली प्रार्थना.

अर्जुन म्हणतो—

या धर्माच्या संकटीं दीन झालों । तूतें कृष्णा शरणप्राय आलों ॥
जें कल्याण स्वामिनें तें वदावें । या शिष्यातें शासनें बागवावें ॥ १ ॥

श्लोक ७. अध्याय २.

पिता जगाचा सचराचराचा । तूं पूज्य सर्वां गुरुवर्य साचा ॥
न तुल्य कोणी तुज थोर देवा । कैंचा त्रिलोकीं अतुळ प्रभावा ॥ २ ॥

४३–११.

कृष्ण म्हणतात—

अन्य भक्ताहि जे देवां अन्यां भजति भक्तिनें ॥
माझीच पूजा परि ते होते अविधिपूर्वक ॥ १ ॥

२३–९.

नव्हे इतर मी ऐशा चित्तें मातें स्मरे सदा ॥
पार्था सुलभ मी त्याला योगीं जो नित्य योजिला ॥ २ ॥

१४–८.

अन्य टाकूनि मातेंचि चिंतिती भजती जन ॥
जे नित्य युक्त त्यांचा तो मी योग क्षेम वाहतों ॥ ३ ॥

२२–९.

अंतवंत फळें त्यांचीं अल्प बुद्धीस होति जीं ॥
मेल्या ते पावती त्यांतें मद्भक्ताहि मजप्रति ॥ ४ ॥

२३–७.

देवांस देवता भक्त पितरांस पितृव्रत ॥
भूतें यजिति ते भूतां मातें मद्भक्त पावती ॥ ५ ॥

२५–९.

२. ईश्वराची सत्ता सांगतात.

मी उद्भव समस्तांचा मजपासूनि सर्वही ॥
ऐसें जाणोनि भजती अभिन्न मज भक्तिनें ॥ १ ॥

८–१०.

गीतातत्वम्, मूलम्.

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ॥
सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्ति मृच्छति ॥ २ ॥

२९–९.

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्त्तिना ॥
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाऽहं तेष्ववस्थितः ॥ ३ ॥

४–९.

गतिर्भर्त्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ॥
प्रभवः प्रलयः स्थानं विधानं बीजमव्ययम् ॥ ४ ॥

१८–९.

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाऽ हमहमौषधम् ॥
मन्त्रोऽहमहमेवाज्य–महमग्निरहं हुतम् ॥ ५ ॥

१६–९.

पिता ऽहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ॥
वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक्सामयजुरेवच ॥ ६ ॥

१७–९.

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ॥
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥ ७ ॥

१४–१५.

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ॥
भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥ ८ ॥

५–९.

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ॥
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ ९ ॥

१०–७.

मत्तः परतरं नाऽन्य–त्किंचिदस्ति धनंजय ॥
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ १० ॥

७–७.

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ॥
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ ११ ॥

१३–१५.

प्राकृत गीतातत्व वामनी समश्लोकी

भोक्ता यज्ञ तपांचा मी सर्व लोक महेश मी ॥ ॥
सर्वांचा मी सखा मातें जाणोनी शांति पावतो ॥ २ ॥

२९–९.

हा विश्वसर्प म्यां दोरें व्यापिला स्व अमूर्तिनें ॥
सर्व भूतें मज मधें त्या सर्पीं दोर मी नसे ॥ ३ ॥

४–९.

गति पाळक मी साक्षी वासस्थान सखा प्रभू ॥
मी सृष्टि स्थिति संहार निधि मी बीज नित्य मी ॥ ४ ॥

१८–९.

विश्वतो मुख ऐसा कीं, क्रतु यज्ञ पितृव्रतें ॥
मीच मी द्रव्य मंत्राज्य अग्नि मी हुत होम मी ॥ ५ ॥

१६–९.

बाप मी माय मी आजा जगाचा धरणार मी ॥
यज्ञ मी शुद्ध ओंकार ऋग्यजुर्वेद साम मी ॥ ६ ॥

१७–९.

प्राणियांच्या शरीरांत मी वैश्वानर होउनी ॥
प्राणापानीं पचावितों मीच अन्नें चतुर्विधें ॥ ७ ॥

१४–१५.

तींही न मज रज्जूंत पाहे हे युक्ति ऐश्वरी ॥
भूतीं नसोनि धरितों कीं, माझी बुद्धि कल्पिती ॥ ८ ॥

५–९.

भूतें मिथ्यांवु मी सूर्य असें तद्बीज नित्य मी ॥
बुद्धिमंतांत मी बुद्धि तेजस्तेजस्वियांत मी ॥ ९ ॥

१०–७.

धनंजया नसे कांहीं मजहूनि पलीकडे ॥
वोविलें मजमध्यें हें विश्वसूत्रीं जसे मणी ॥ १० ॥

७–७.

धरितों शक्तिनें भूतें मी पृथ्वींत प्रवेशुनी ॥
पोषितों औषधी चंद्र मी होऊनि रसात्मक ॥ ११ ॥

१३–१५.

गीतातत्वम्—मूलम्.

३. ईश्वरस्य समतां दर्शयति. यः पापपुण्य कर्त्ता स एव भोक्ता.

नादत्ते कस्य चित् पापं न चैव सुकृतं विभुः ॥
अज्ञानेनाऽऽवृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ १ ॥

१९–५

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ॥
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥ २ ॥

२७–१३.

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ॥
ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥ ३ ॥

२९–९.

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ॥
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धु–रात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ४ ॥

६–६.

४. ईश्वर जीवयोर्द्वैतं दर्शयति.

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ॥
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १ ॥

१६–१५.

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ॥
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ २ ॥

१७–१५.

५. ईश्वरप्राप्तिसाधनमार्गं दर्शयति—

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥
यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ १ ॥

२७–९.

मच्चित्तामद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ॥
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ २ ॥

९–१०

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ॥
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ ३ ॥

१४–९.

गीतातत्व—प्राकृत, वामनीसमश्लोकी.

३. ईश्वराची सर्व जीवांवर समदृष्टी आहे; जो पुण्य किंवा पाप करील तो त्याप्रमाणें फल पावेल, असें सांगतात.

कोणाचें पापही नेघे नेघे पुण्याहि ईश्वर ॥
अज्ञानें वेष्टिलें ज्ञान त्यानें करिति भोगिती ॥ १ ॥

१९–५.

समान सर्वां भूतीं जो आहे त्या परमेश्वरा ॥
अनित्यांतहि त्या नित्या जो पाहे तोचि डोळस ॥ २ ॥

१७–१३.

सम मी सकळां भूतीं न द्वेषी मज न प्रिय ॥
परि जे भजती प्रेमें मी त्यांत मजमाजिं ते ॥ ३ ॥

२९–९.

उद्धरावें स्वचित्ताला प्रपंचीं बुडवूं नये ॥
मित्र हें आपुलें चित्त शत्रुही चित्त आपुलें ॥ ४ ॥

६–६.

४. जीव आणि ईश्वर हे वेगळाले आहेत असें दाखवितात.

लोकीं हे दोन पुरुष क्षर आणिक अक्षर ॥
क्षर तों सर्वही भूतें अंशकूटस्थ अक्षर ॥ १ ॥

१६–१५.

पुरुषोत्तम तो अन्य सर्वात्मा त्रिंव बोलिला ॥
जीवत्वें जो प्रवेशोनी ईशत्वें विश्व जो धरी ॥ २ ॥

१७–१५.

५. ईश्वराची प्राप्ति होण्याचा मार्ग सांगतात.

करिसी जें भाक्षिसी जें जें देसी होमिसील जें ॥
तपही करिसी पार्था जें तें करि मदर्पण ॥ १ ॥

२७–९.

माझ्या ठायीं प्राण चित्त बोधिती जे परस्परें ॥
वर्णिती सर्वदा मातें संतोषें गाति नाचती ॥ २ ॥

९–१०

मत्कीर्तनीं नित्य रत प्रयत्नीं जे दृढव्रत ॥
वंदिती आत्मभक्तीनें स्वरूपीं नित्य युक्त जे ॥ ३ ॥

१४–९.

गीतातत्वम्–मूलम्.

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे ऽर्जुन तिष्ठति ॥
भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ ६ ॥

१८–६१.

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ॥
तत्प्रसादात्परांशान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ९ ॥

१८–६२.

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ॥
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ ६ ॥

७–१९.

योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ॥
सिद्ध्यसिद्ध्योः समोभूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥ ७ ॥

२–४८.

प्रजहाति यदा कामान् सर्वान्पार्थ मनोगतान् ॥
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ ८ ॥

२–५५.

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ॥
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधो ऽभिजायते ॥ ९ ॥

२–६२.

क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ १० ॥

२–६३.

विहाय कामान् यः सर्वान् पुमाँश्चरति निःस्पृहः ॥
निर्ममो निरहंकारः स शान्तिमधिगच्छति ॥ ११ ॥

२–७१.

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ॥
स्थित्वा ऽस्यामन्तकाले ऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ १२ ॥

२–७२.

न बुद्धिभेदं जनये–दज्ञानां कर्मसंगिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान् युक्तः समाचरन् ॥ १२ ॥

३–२६.

गीतातत्व–प्राकृत, वामनी समश्लोकी.

अर्जुना सर्व भूतांच्या असे हृदयिं ईश्वर ॥
बुद्धिसूत्रें काळयंत्रीं आरूढे नाचवीतसे ॥ ६ ॥

१८–६१.

त्यातोंचि जाई शरण या भावें कीं, समस्त तो ॥
तत्प्रसादें थोर शांती पद शाश्वत पावसी ॥ ९ ॥

१८–६२.

बहू जन्माचिया अंतीं ज्ञानी मातें भजे असा ॥
कीं वासुदेव हें सर्व तो थोर अति दुर्लभ ॥ ६ ॥

१९–७.

योगस्थ करि कर्में तूं होउनी टाकुनी फळें ॥
सिद्धीअसिद्धींत सम समत्वा योग बोलिजे ॥ ७ ॥

४८–२.

पार्था सकळ ही टाकी जेव्हां काम मनांतिल ॥
स्वरूपींच मनें तुष्ट तो स्थितप्रज्ञ बोलिजे ॥ ८ ॥

५५–२.

चिंती विषय जो त्यातें उपजे भोगवासना ॥
ते कामातें उपजवी काम क्रोधासि निर्मितो ॥ ९ ॥

६२–२.

क्रोधें देहात्मता मोह मोहें आत्मस्मृतिभ्रम ॥
स्मृतिभ्रंशें बुद्धिनाश मग तो मूढ पूर्ववत् ॥ १० ॥

६३–२.

टाकूनि सर्व कामातें भोगितो भोग निस्पृह ॥
मी माझें हें नसे ज्याला तो ज्ञानी शांति पावतो ॥ ११ ॥

७१–२.

हे स्थिति ब्रह्मिची पार्था न मोहे ईस पावतां ॥
अंतकाळीं इच्या योगें क्षणें ही मुक्ति पावतो ॥ १२ ॥

७२–२.

काम्य कर्मठ अज्ञाचा बुद्धिभेद करूंनये ॥
करवावीं सर्व कर्में तत्वज्ञें युक्त जो स्वयें ॥ १३ ॥

२६–३.

गीतातत्त्वम्—मूलम्.

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ॥
उपविश्यासने युंज्या—द्योगमात्मविशुद्धये ॥ १४ ॥

१२—६.

पार्थ नैवेह नाऽमुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ॥
न हि कल्याणकृत्कश्चिऽदुर्गतिं तात गच्छति ॥ १५ ॥

१०—६.

नेहाभिक्रमनाशो ऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ॥
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ १६ ॥

१०—२.

यत्तदग्रे विषमिव परिणामे ऽमृतोपमम् ॥
तत्सुखं सात्विकं प्रोक्त—मात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ १७ ॥

३७—१८.

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ॥
शुभाऽशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १८ ॥

१७—१२.

यद्यदाचरति श्रेष्ठ—स्तत्तदेवेतरो जनः ॥
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्त्तते ॥ १९ ॥

११—३.

६. भक्तिरेव भवतरणोपायस्तथा च प्रापंचिकदुःखनिवृत्ति-हेतुः—

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥
अथचेत्त्वमहंकारा—न्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि ॥ १ ॥.

५८—१८.

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ॥
सगुणान् समतीत्येतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २ ॥

२६—१४.

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ ३ ॥

१४—७.

गीतातत्व. प्राकृत, वामनींसमश्लोकी.

करूनि मन एकाग्र स्थिर चित्तेंद्रियक्रिया ॥
चित्तशुध्यर्थ योजावा योग बैसोनि आसनीं ॥ १४ ॥

१२—६.

पार्था न येथें न स्वर्गीं त्याचा नाश घडे कधीं ॥
कल्याणमार्गीं या कोणी बापा जाय न दुर्गती ॥ १५ ॥

१०—६.

विघ्नें अपूर्णता येथें नसे न प्रत्यवायही ॥
नाशी थोरा भयातें ही स्वल्प ईश्वरिं अर्पितां ॥ १६ ॥

१०—२.

आरंभीं विष जें वाटे शेवटीं अमृतोपम ॥
चित्तीं बुद्धीं प्रसादें हें उपजे सुख सात्विक ॥ १७ ॥

३७—१८.

न हर्षे न करी द्वेष वांछा शोक न जो करी ॥
ढाकी शुभाशुभें आणि भक्त मत्प्रिय तो नर ॥ १८ ॥

१७—१२.

कीं जें जें आचरे श्रेष्ठ तें तें इतर ही जन ॥
तो नो कां निर्णय करी वर्त्तती लोक ते रिती ॥ १९ ॥

२१—३.

६. ऐहिक दुःखनिवारण आणि परमार्थकल्याण हीं ईश्वर-भक्तीनें होतात.—

माझ्चित्त मत्प्रसादें तूं सर्व दुःखाब्धिं लंघिसी ॥
आतां नरि अहंकारें न आइकसि नाशिसी ॥ १ ॥

१८—१८.

मातें अव्यभिचारें जो भक्तियोगें उपासितो ॥
तोचि हे गुण लंघूनि ब्रह्मत्वा योग्य होतसे ॥ १ ॥

११—१४.

मी देव माझी त्रिगुणा हे माया तरवे न ने ॥
मातेंचि जे भजति ते मायेतें तरताति या ॥ १ ॥

१४—७.

गीतातत्वम्, मूलम्.

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ॥
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ४ ॥

३०–९.

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य ये ऽपि स्युः पापयोनयः ॥
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रा–स्ते ऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ५ ॥

३२–९.

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः संगवर्जितः ॥
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ॥ ६ ॥

५५–११.

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥
मामेवैष्यसि युक्त्वैव–मात्मानं मत्परायणः ॥ ७ ॥

३४–९.

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥
तस्याऽहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ८ ॥

३०–६.

७. अन्तकाले भगवन्नामस्मरणफलं.

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ॥
यः प्रयाति समद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ १ ॥

६–८.

८. साधारणं वर्णविशेषपूर्वकं च सदाचारं दर्शयति.

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति यो ऽर्जुन ॥
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ १ ॥

३२–६.

समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ॥
न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २ ॥

२८–१३.

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ॥
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ ३ ॥

१३–१२.

गीतातत्व–प्राकृत, वामनी समश्लोकी.

नरी असे दुराचारी भजे मज न आणिकां ॥
तो तूं साधूचि मानावा कीं; यांत्रा दिस्य निश्चय ॥ ४ ॥

३०–९.

चांडाळादिक जातीनें पापी तेहि महागति ॥
पांवती भजतां मातें स्त्रिया वैश्यहि शूद्रही ॥ ५ ॥

३२–९.

मद्भक्त निःसंग ज्याला मी थोर करि मत्क्रिया ॥
निर्वैर सर्वांभूतीं जो तो पावे मज पांडवा ॥ ६ ॥

५५–११.

मद्रूपीं मन मद्भक्त माझें यजन वंदन ॥
मदाश्रित असें चित्त योजितां मज पावसी ॥ ७ ॥

३४–९.

मातें सर्वत्र जो पाहे पाहे सर्व मदंतरीं ॥
मी त्याचा त्यास सोडीना तो माझा सोडिना मला ॥ ८ ॥

३०–६.

७. मरणकालीं ईश्वराचें स्मरण केलें असतां फल.

मातेंचि अंतकाळीं ही स्मरतां देह सोडुनी ॥
जो जाय तो मत्स्वरूपा पावे येथें न संशय ॥ १ ॥

६–८.

८. लोकांनीं साधारण आणि वर्णभेदानें कसें वागावें ते सदाचार सांगतात.

सर्वभूतीं स्वदृष्टातें जो पाहे सम अर्जुना ॥
सुखदुःखासही योगी तो थोर मज संमत ॥ १ ॥

३२–६.

पटीं तंतू असें पाहें सर्वत्र सम ईश्वरा ॥
न एक तो आत्मघाती जाय मुक्तीस त्यावरी ॥ २ ॥

२८–१३.

न करी सर्व भूतांचा द्वेष मैत्र दयाळु जो ॥
मी माझे न जया दुःख सुख तुल्य क्षमा जया ॥ ३ ॥

१३–१२.

गीतातत्वम्, मूलम्.

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ॥
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ४ ॥

३०—९.

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य ये ऽपि स्युः पापयोनयः ॥
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रा—स्ते ऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ५ ॥

३२—९.

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः संगवर्जितः ॥
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ॥ ६ ॥

५५—११.

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥
मामेवैष्यसि युक्त्वैव—मात्मानं मत्परायणः ॥ ७ ॥

३४—९.

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥
तस्याऽहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ८ ॥

३०—६.

७. अन्तकाले भगवन्नामस्मरणफलं.

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ॥
यः प्रयाति समद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ १ ॥

५—८.

८. साधारणं वर्णविशेषपूर्वकं च सदाचारं दर्शयति.

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति यो ऽर्जुन ॥
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ १ ॥

३२—६.

समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ॥
न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २ ॥

२८—१३.

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ॥
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ ३ ॥

१३—१२.

गीतातत्व—प्राकृत, वामनी समश्लोकी.

नरी असे दुराचारी भजे मज न आणिकां ॥
तो तूं साधूचि मानावा कीं; सांग्या दिव्य निश्चय ॥ ४ ॥

३०—९.

चांडाळादिक जातीनें पापी तेहि महागति ॥
पांवती भजतां मातें स्त्रिया वैश्यहि शूद्रही ॥ ५ ॥

३१—९.

मद्भक्त निःसंग ज्याला मी थोर करि मत्क्रिया ॥
निर्वैर सर्वांभूतीं जो तो पावे मज पांडवा ॥ ६ ॥

५५—११.

मद्रूपीं मन मद्भक्त माझें यजन वंदन ॥
मदाश्रित असें चित्त योजितां मज पावसी ॥ ७ ॥

३४—९.

मातें सर्वत्र जो पाहे पाहे सर्व मदंतरीं ॥
मी त्याचा त्यास सोडीना तो माझा सोडिना मला ॥ ८ ॥

३०—६.

७. मरणकालीं ईश्वराचें स्मरण केलें असतां फल.

मातेंचि अंतकाळीं ही स्मरतां देह सोडुनी ॥
जो जाय तो मत्स्वरूपा पावे येथें न संशय ॥ १ ॥

५—८.

८. लोकांनीं साधारण आणि वर्णभेदानें कसें वागावें ते सदाचार सांगतात.

सर्वभूतीं स्वदृष्टातें जो पाहे सम अर्जुना ॥
सुखदुःखासही योगी तो थोर मज संमत ॥ १ ॥

३२—६.

पटीं तंतू असें पाहें सर्वत्र सम ईश्वरा ॥
न एक तो आत्मघाती जाय मुक्तीस त्यावरी ॥ २ ॥

२८—१३.

न करी सर्व भूतांचा द्वेष मैत्र दयाळु जो ॥
मी माझे न जया दुःख सुख तुल्य क्षमा जया ॥ ३ ॥

१३—१२.

गीतातत्वम्–मूलम्.

सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ॥
मय्यर्पितमनोबुद्धि र्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ ४ ॥

१४–१२.

तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो यन केन चित् ॥
अनिकेतः स्थिरमति–र्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ ९ ॥

१९–१२.

मानापमानयोस्तुल्य–स्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ॥
सर्वारम्भ परित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ ६ ॥

२९–१४.

लभन्ते ब्रम्हानिर्वाण–मृषयः क्षीणकल्मषाः ॥
छिन्नद्वैधायतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ ७ ॥

२९–९.

अभयं सत्वसंशुद्धि–र्ज्ञानयोग व्यवस्थितिः ॥
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ ८ ॥

१–१६.

अहिंसा सत्यमक्रोध---स्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ॥
दयाभूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ ९ ॥

१–१६.

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ॥
कामः क्रोधस्तथा लोभ–स्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ १० ॥

११–१६.

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमो द्वारै स्त्रिभिर्नरः ॥
आचरत्यात्मनः श्रेय–स्ततो याति परां गतिम् ॥ ११ ॥

२२–१६.

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ॥
स्वाध्याया ऽभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ १२ ॥

१५–१७.

रागी कर्मफलप्रेप्सु–र्लुब्धो हिंसात्मको ऽशुचिः ॥
हर्षशोकान्वितः कर्त्ता राजसः परिकीर्त्तितः ॥ १३ ॥

२७–१८.

गीतातत्व प्राकृत, वामनीसमश्लोकी.

संतृप्त सर्वदा योगी स्थिरचित्त दृढव्रत ॥
मजमाजिं मनोबुद्धि असा मद्भक्त मत्प्रिय ॥ ४ ॥

१४–१२.

मानी निंदा स्तुती तुल्य तुष्ट लाभें जशा तशा ॥
निराश्रय स्थिरमती आणि मद्भक्त तो प्रिय ॥ ९ ॥

१९–१२.

मानापमानी शत्रूंचा मित्रांचा पक्षही सम ॥
आरंभ सर्वही टाकी तो गुणातीत बोलिजे ॥ ६ ॥

२९–१४.

पावती ब्रम्हनिर्वाण जे ज्ञानी क्षीणपातक ॥
द्वैतनाशें स्थिरमती सर्व भूतहितीं रत ॥ ७ ॥

२९–९.

सत्वशुद्धि भयत्याग ज्ञानयोगां तथा रणें ॥
दानही दमही यज्ञ तप शास्त्र अवक्रता ॥ ८ ॥

१–१६.

अहिंसा सत्य अक्रोध त्यागशांति अपैशुन ।
मनीं लज्जा दया भूतीं मृदुत्व स्थैर्य निस्पृह । ९ ॥

१–१६.

नरकांचीं त्रि प्रकारें द्वारें हीं आत्मघातक ।
कामक्रोध तसा लोभ तस्मात् हें त्रय टाकिने ॥ १० ॥

११–१६.

या तिहीं नरकद्वारां–पासूनि सुटला नर ।
आचरे आपलें श्रेय जाय थोर गतीप्रति ॥ ११ ॥

२२–१६.

नेदी क्लेश असें वाक्य सत्यही प्रियही हित ।
वेदवेदार्थ अभ्यास वाचेचें तप बोलिजे ॥ १२ ॥

१५–१७.

कामीं कर्मफळीं इच्छा लोभी अशुचि हिंसक ॥
हर्षशोकें युक्त होय कर्त्ता राजस बोलिला ॥ १३ ॥

२७–१८.

गीतातत्वम्. मूलम्.

अयुक्तः प्राकृतस्तब्धः शठो नैष्कृतिको ऽलसः ॥
विषादी दीर्घसूत्री च कर्त्ता तामस उच्यते ॥ १४ ॥

१८–१८.

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ॥
तस्य कर्त्तारमपि मां विद्ध्य कर्त्तारं मव्ययम् । १३ ।

१३–४.

शमो दमस्तपः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् । १६ ।

४२–१८.

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाऽप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् । १७ ।

४३–१८.

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
पारिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्याऽपि स्वभावजम् । १८ ।

४४–१८.

९. देवासुरत्रैगुणात्मकसंपत्तिभेदं दर्शयति.

तेजः क्षमा धृतिः शौच–मद्रोहो नातिमानिता ।
भवन्ति संपदं दैवी–मभिजातस्य भारत । १ ।

३–१६.

दम्भो दर्पो ऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाऽभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीम् । २ ।

४–१६.

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।
दम्भोऽहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः । ३ ।

६–१७.

कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
मां चैवान्तः शरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् । ४ ।

६–१७.

गीतातत्व–प्राकृत, वामनी समश्लोकी.

अयुक्त मूढ गर्विष्ट कपटी आळसी शठ ।
विषादी दीर्घ सूत्री जो कर्ता तामस बोलिला । १४ ।

१८–१८.

चारीवर्णाहि म्यां केले गुणकर्मे विभंचुनी ॥
त्याचा कर्त्ता तरी कर्त्ता नव्हें मी जाण अव्यय ॥ १३ ॥

१३–४.

तपक्षमा शमदम शौच्यास्तिक्य अवक्रता ॥
ज्ञान विज्ञान या झाल्या विप्रवर्णासह क्रिया ॥ १६ ॥

४२–१८.

शूरत्व तेज दक्षत्व धारणा रण धीरता ॥
दातृत्व ईश भक्ती या झाल्या क्षत्रासहक्रिया ॥ १७ ॥

४३–१८.

कृषिगोरक्षणें द्रव्य विकणें वैश्यकर्म हें ॥
सेवा शूद्राक्रिया या ही झाल्या वर्णा समागमें । १८ ।

४४–१८.

९. चांगला व वाईट स्वभाव, आणि स्वाभाविक गुणभेदानें म नुष्यें वेगळाली वर्त्तणूक करितात त्याचें वर्णन.—

परद्रोह निजश्लाघ्य नसणें धारणा क्षमा ॥
शुद्धता तेज हें होती दैवी संपत्तिच्या नरा । १ ।

३–१६.

दंभगर्व स्वाभिमान क्रोध क्रूरत्व अज्ञता ॥
आसुरी संपदे लागीं पावल्या ज्यासि होति हीं ॥ २ ॥

४–१६.

शास्त्रीं नाहीं बोलिलें तें करिती घोर जें तप ॥
दंभें कामें अहंकारें विषयप्रीतिच्या बळें ॥ ३ ॥

६–१७.

करिती क्षीण देहातें जीवात्मा आंत मी तया ॥
मज ही पीडिती मूढ त्यांचे आसुर निश्चय ॥ ४ ॥

६–१७.

गीतातत्वम्, मूलम्.

दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरीमता ।
माशुचः सम्पदं दैवी—मभिजातो ऽसि पाण्डव ! ९ ।

९–१६.

सत्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः ।
निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् । ६ ।

९–१४.

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ॥
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधोगच्छन्ति तामसाः ॥ ७ ॥

१८–१४.

सत्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ॥
प्रमादमोहौ तमसो भवतो ज्ञानमेव च । ८ ।

१७–१४.

१०. मुनिलक्षणं दर्शयति.

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ॥
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ १ ॥

६९–२.

यतेन्द्रियमनो बुद्धि—र्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ २ ॥

२८–५.

११. संन्यासरहस्यं दर्शयति. त्यागी संसारिणोरेकैव गतिः—

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ॥
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ १ ॥

२–१८.

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ॥
तयोस्तु कर्मसंन्यासा—त्कर्मयोगो विशिष्यते । २ ।

२ – ६.

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ॥
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते । ३ ।

६–१२.

गीतातत्व प्राकृत, वामनीसमश्लोकी.

मोक्षार्थ संपदा दैवी भवबंधार्थ आसुरी ॥
पांडवा शोक न करी दैवी संपत्तिचाच तूं । ९ ।

९–१६.

प्रकृतीचेच गुण हे सत्व आणि रजस्तम ॥
देहीं बाधति हे जीवा या गुणातीत अव्यया । ६ ।

९–१४.

सत्वें ऊर्ध्वगती जाती मध्यें राहति राजस ॥
जे निंद्य गुण वृत्तींत तामसां त्यां अधोगति । ७ ।

१८–१४.

होतें सत्वास्तव ज्ञान होतो लोभ रजास्तव ॥
असावधत्व अज्ञान अविवेक तमास्तव । ८ ॥

१७–१४.

१० विचारी मनुष्यांचीं लक्षणें सांगतात—

ब्रह्मनिष्ठां निशा लोकां जागे हा तेथ संयमी ॥
विषयीं जागती लोक या द्रष्ट्यातें जशी निशा ॥ १ ॥

६९–२.

बुद्धींद्रिय मनस्थैर्य मुनिर्मोक्ष परायण ॥
नाहीं इच्छा भय क्रोध ज्याला मुक्तचि तो सदा । २ ।

२१–५.

११ संन्यासाचें तात्पर्य, आणि संन्यासी आणि संसारी यांची गति एकच आहे असें सांगतात.–

ज्ञानी तो काम्यकर्माचा त्याग संन्यास बोलती ॥
सर्व कर्म फलत्याग त्याग तो ईश्वरार्पणें । १ ।

२–१८.

कल्याणकर संन्यास कर्मयोगाहि हा परी ॥
कर्मत्यागाहुनी थोर कर्मयोग विचारितां । २ ।

२–५.

मातेंचि मानुनी थोर कर्म सर्व समर्पिती ॥
तरी अद्वैत योगेंचि मातें ध्याती उपासिती । ३ ।

६–१२.

गीतानतत्त्वम्–मूलम्.

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाऽऽप्नोति किल्बिषम् । ४ ।

२१-४.

१२ संपूर्णत्वेन त्यागाऽशक्यं कर्म दर्शयति.

न कर्मणा मनारम्भा–न्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति । १ ।

४–३.

न हि कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ॥
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः । २ ।

५–३.

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्म बंधनः ॥
तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसंगः समाचर । ३ ।

९–३.

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ॥
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् । ४ ।

९–१८.

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ॥
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् । ६ ।

६–१८.

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ॥
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते । ६ ।

११–१८.

१३ कर्मकाण्डिनामल्पसुखं, ईश्वरभक्तानां न पुनरावृत्तिः–

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ॥
ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोक–मश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान् । १ ।

२०–९.

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ॥
एवंत्रयी धर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते । २ ।

२१–९.

गीतानतत्व–प्राकृत, वामनी समश्लोकी.

शरीर चित्त स्ववश न आशा न परिग्रह ॥
शरीरमात्रें जो कम करी पावे न बंध तो । ४ ।

२१–४.

१२ कोणी ही मनुष्य अगदीं कर्मत्याग करूं शकत नाहीं.

जे कर्मातीत सिद्धी न कर्मे केलियाविण ॥
कर्म संन्यास मात्रेंचि नित्या सिद्धीस पावतो । १ ।

४–३.

कर्म केल्याविणें कोणी कधींही क्षणही नसे ॥
दाटूनि करविती कर्मे सर्व प्रकृतिचे गुण । २ ।

५–३.

विष्णुप्रीत्यर्थ जें कर्म त्याविणें सर्व बंधकें ॥
तत्प्रीत्यर्थ हि कौंतेया संग टाकूनि आचरे । ३ ।

९–३.

करावीं च न टाकावीं यज्ञदानें क्रियातपें ॥
पावनें बुद्धि मंतांहि यज्ञदान क्रियातपें । ४ ।

५–१८.

हेंही मी पण टाकूनी फलत्याग मदर्पणें ॥
करूनि करणें माझ मत निश्चित उत्तम । ६ ।

६–१८.

देहधारी नव्हे सक्त टाकाया सर्व कर्महीं ॥
ब्रह्मार्पणें फळें त्यागी त्यागी तो एक बोलिजे । ६ ।

११–१८.

१३ कर्मकांडि लोकांस अल्पसुख, परंतु ईश्वरभक्तांस मोक्ष होतो असें सांगतात.–

इंद्रादिरूपें बहुधा यज्ञांनी मातेंचि ही वेदिति सोमपानी ॥
पवित्र तें प्राशुनि इंद्रलोकीं निमग्न होती सुरभोग पंकीं । १ ।

२०–९.

ते भोगुनी स्वर्ग सुखासि अंतीं या मृत्युलोका परतोनि येती ॥
प्रपन्न जे ये रिति वेदधर्मी गतागती पावति कामकामी ॥ २ ।

२१–९.

गीतातत्वम्. मूलम्.

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन् गता न निवर्त्तन्ति भूयः ॥
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी । ३ ।

४–१५.

न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः ॥
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम । ४ ।

६–१५.

१४ ज्ञानश्रैष्ठ्यं दर्शयति--

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ॥
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति । १ ।

३८–४.

श्रद्धावान्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ॥
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्ति–मचिरेणाधिगच्छति ॥ २ ॥

३९–४.

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञा ज्ज्ञानयज्ञः परंतप ॥
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते । ३ ।

३३–४.

१५ अनुद्योगिनां निदां दर्शयति–

कर्मणैव हि संसिद्धि–मास्थिता जनकादयः ॥
लोकसंग्रहमेवा ऽपि संपश्यन्कर्तुमर्हसि । १ ।

२०–३.

एवं प्रवर्त्तितं चक्रं नानुवर्त्तयतीह यः ।
अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ २ ॥

१६–३.

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः । ३ ॥

४६–१८.

१६ आत्मा देहेनसह न म्रियते–

अन्तवन्त इमे देहा नित्यसोक्ताःशरीरिणः ॥
अनाशिनो प्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥ १ ॥

१८–२.

गीतातत्व. प्राकृत, वामनीसमश्लोकी.

तें त्याचिमध्यें पद धुंडणें कीं ज्यामाजिं गेल्या परते न लोकीं ॥
कीं पावणें त्या पुरुषाचि आद्या प्रवृत्ति जेथूनिच हे अनाद्या । ३ ।

४–१५.

त्या पदा सूर्य चंद्राग्नी हे कोणी न प्रकाशिती ।
नें पावल्या न संसार माझें परमधाम तें । ४ ।

६–१५.

१४ ज्ञानाची श्रेष्ठता वर्णितात.–

ज्ञानासम नसे शुद्ध कांहीं तें ज्ञान हा स्वयें ।
ज्ञाताचि जो योग यत्नें काळें चित्तांत बिंबतो । १ ॥

३८–४.

श्रद्धालु तो ज्ञान पावे जो तत्पर जितेंद्रिय ॥
ज्ञान पावोनि जे शांति थोर तो शीघ्र पावतो ॥ २ ॥

३९–४.

द्रव्ययज्ञाहुनी श्रेष्ठ ज्ञानयज्ञाचि अर्जुना ॥
लौकिकें वैदिकें कर्में सर्व ज्ञानींच संपतीं । ३ ।

३३–४.

१५ आळशाची निंदा करितात.–

कर्मेंच करितां सिद्धी पावले जनकादिक ॥
लोकसंग्रहदृष्टीनें तरी कर्मासि योग्य तूं ॥ १ ॥

२–३.

असें वर्त्तविलें चक्र लोकीं जो कां न वर्त्तवी ॥
वृथा तो पाप आयुष्य इंद्रियासक्त तो जित । २ ।

१६–३.

जेयें प्रवृत्ति भूतांची ज्याणें हें व्यापिलें जग ॥
स्वकर्में त्यास पूजूनि पावतो सिद्धि मानव । ३ ।

४६–१८.

आत्मा देहाबरोबर मरत नाहीं.—

देह नश्वर ज्याचीवा बोलिला अंश नित्य तो ॥
अनाशी अप्रमेयाचा भांडे यास्तव भारता ॥ १ ॥

१८–२.

गीतातत्वम्—मूलम्.

न जायते म्रियते वा कदाचि—न्नाऽयं भूत्वा भविता वा न भूयः॥
अजो नित्यः शाश्वतो ऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ २ ॥
२०—२.

अच्छेद्यो ऽयमदाह्यो ऽय—मक्लेद्यो ऽशोष्य एव च ॥
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलो ऽयं सनातनः ॥ ३ ॥
२४—२.

१७ ईश्वरः सदाचारिणो भक्तान् तारयति—

प्रसादे सर्व दुःखानां हानिरस्योपजायते ॥
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिठते । १ ।
६५—२.

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छांन्तिं निगच्छति ॥
कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ २ ॥
३१-९.

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ॥
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥ ३ ॥
१०—१०.

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ॥
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ४ ॥
११—१०.

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि सन्यस्य मत्पराः ॥
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते । ५ ।
६—१२.

तेषामहं समुध्धर्ता मृत्युसंसार सागरात् ॥
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥ ६ ॥
७—१२.

सर्व धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥
अहं त्वां सर्व पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ ७ ॥
६६—१८.

गीतातत्व—प्राकृत, वामनी समश्लोकी.

न हा होतो मरतो वा कधींही द्रेहासंगें होउनी होत नाहीं ॥
अजा नित्या शाश्वता या पुराणा देहा दृश्या मारितां मारवेना । २ ।
२०—२.

छेदा दाहा न हा योग्य शोषाया भिजवावया ॥
नित्य सर्वांत जो स्तब्ध जो शाश्वत अचंचल । ३ ।
२४—२.

१७ ईश्वर सदाचारी भक्तांचें रक्षण करतो.—

प्रसादें याचिया सर्वा दुःखाचा नाश होतसे ॥
प्रसन्न बुद्धि चित्तास प्रतिष्ठा शीघ्र पावते । १ ।
६५—२.

तो होतो शीघ्र धर्मात्मा पावे तो शान्ति शाश्वती ॥
पार्था मद्भक्त नासेना हे जगीं पैज घालि तूं । २ ।
३१—९.

तयां ऐशा सदा युक्तां भजतां प्रीतिपूर्वक ॥
देतों तो मी बुद्धियोग ज्याणें ते मज पावती । ३ ।
१०—१०.

ज्ञानदीपें कृपेनें मी त्यांचेंचि तम नाशितों ॥
अज्ञानें जे जड भ्रांती ज्ञानाकें तीस नाशितों । ४ ।
११—१०.

मातेंचि मानुनी थोर कर्में सर्व समर्पिती ।
तरी अद्वैत योगेंचो मातें ध्याती उपासिती । ५ ।

एसा चित्त मजमधें त्यांचा मी भवसागरीं ॥ ६—१२.
पार्था न लावितां वेळ होतों केवळ तारक ॥ ६ ॥

एका मातें शरण ये सर्व धर्मास टाकुनी ॥ ७—१२.
संचितें क्रियमाणेंही मी नाशी न भिऊं नको । ७ ।

११—१८

गीतातत्वम्—प्राकृत, वामनी समश्लोकी.

प्रारब्धें सर्व कर्में हीं करी जरि मदाश्रयें ।
माझ्या प्रसादें तो पावे पद शाश्वत अव्यय । ८ ।

१६–१८.

साधूच्या रक्षणालागीं माराया पातकी जनां ॥
स्थापावयासि धर्मातें हेतों युगयुगाप्रतीं । ९ ।

८–४.

आतां जो कां भाग्यवंत प्राणी श्रीमंत ऊर्जित ॥
तो तो तूं जाण कीं माझ्या तेजांशाचाचि संभव । १० ।

४१–१०.

व्यक्ति मी मानितों ऐसें अव्यक्ता मूढ मानिती ॥
नेणतां पर वस्तूतें जे अत्युत्तम अव्यय ॥ ११ ॥

२४–७.

अजमी अविनाशी मी भूतांचा ईशही परी ।
होतों शुद्धात्म मायेनें स्वप्रकृति अधिष्ठुनी ॥ १२ ॥

६–४

१८. ईश्वर पाप्यांस दंड करितो.—

मातें न भजती पापी मूढ जे पुरुषाधम ॥
जे भ्रष्टबुद्धि मायेनें पावले दैत्यभाव जे ।. १ ।

१५–७.

आसुरी योनि जे मूढ जन्म जन्महि पावले ॥
न पावतांच ते मातें जाती थोर अधोगति । २ ।

२–१६.

भद्भक्तां द्वेष करिती मी त्यां क्रूरा नराधमां ॥
सदां आसुरि योनींत दुष्ट जन्मींच घालितों ॥ ३ ॥

१९–१६.

चिंती स्वर्गादिकां भ्रांती मोहजाळेंचि वेष्टिलें.
कामभोगीं सक्तदेहीं पडती नरकामधें ॥ ४ ॥

१६–१६.

गीतातत्वम्—मूलम्.

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ ८ ॥

१६–१८.

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ॥
धर्मसंस्थापनार्थाय सम्भवामि युगेयुगे । ९ ।

८–४.

यद्यद्विभूतिमत्सत्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ॥
तत्तदेवावगच्छत्वं मम तेजोंऽशसम्भवम् । १० ।

४१–१०.

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ॥
परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् । ११ ।

२४–७.

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ॥
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय सम्भवाम्यात्ममायया । १२ ।

६–४.

१८. ईश्वरः पापिनो दण्डयति.—

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ॥
मायया ऽपहृतज्ञाना आसुरम्भावमाश्रिताः । १ ।

१५–७.

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ॥
मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ २ ॥

२०–१६.

तानहं द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभा नाऽसुरीष्वेव योनिषु ॥ ३ ॥

१९–१६.

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ॥
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ ४ ॥

१६–१६.

गीतातत्वम्, मूलम्.

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥
भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ९ ॥

६८–१८.

अर्जुनउवाच—

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत ॥
स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥ ६ ॥

७३–१८.

गीतातत्व. प्राकृत, वामनीसमश्लोकी.

माझ्या भक्तांत जो माझी भक्ति थोर करूनियां ।
सांगेल हें महागुह्य पावेल मज निश्चित ॥ ९ ॥

६८–१८.

अर्जुन म्हणतो—

स्मृति आली मोह गेला प्रसादें अच्युता तुझ्या ॥
असें मी गत संदेह तुझें वचन मानिन ॥ ६ ॥

७३–१८.

अष्टादशश्लोकी गीतापाठः

कार्पण्यदोषोपहतः स्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ॥
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥१॥

७–२.

अहं सर्वस्य प्रभवो मतः सर्वं प्रवर्तते ॥
इति मत्वा भजन्ते मां बुधाभावसमन्विताः । २ ।

८–१०.

येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ॥
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् । ३ ।

२३–९.

गतिर्भर्त्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ॥
प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् । ४ ।

१८–९.

नादत्ते कस्य चित् पापं न चैव सुकृतं विभुः ॥
अज्ञानेनाऽऽवृतज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः । ५ ।

१५–५.

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ॥
अनाशिनो प्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत । ६ ।

१८–२.

माच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥
अथ चेत्त्वमहंकारा–न्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि । ७ ।

१८–१८.

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ॥
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः । ८ ।

३२–६.

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ॥
ददामि बुद्धियोगं तं येन मा मुपयान्ति ते । ९ ।

१०–१०.

अष्टादशश्लोकी गीतापाठः

कार्पण्यदोषोपहतः स्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ॥
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥१॥
७–२.

अहं सर्वस्य प्रभवो मतः सर्वं प्रवर्तते ॥
इति मत्वा भजन्ते मां बुधाभावसमन्विताः । २ ।
८–१०.

येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ॥
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् । ३ ।
२३–९.

गतिर्भर्त्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ॥
प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् । ४ ।
१८–९.

नादत्ते कस्य चित् पापं न चैव सुकृतं विभुः ॥
अज्ञानेनाऽऽवृतज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः । ५ ।
१५–५.

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ॥
अनाशिनो प्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत । ६ ।
१८–२.

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥
अथ चेत्त्वमहंकारा–न्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि । ७ ।
५८–१८.

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ॥
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः । ८ ।
३२–६.

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ॥
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते । ९ ।
१०–१०.